

ACTIVITATEA ISTORIOGRAFICĂ A LUI C. D. ARICESCU

de VASILE MACIU

Istoriografia constituise arma ideologică principală în pregătirea revoluției de la 1848 în țările române, cel mai de seamă istoric român al vremii, N. Bălcescu, fiind în același timp și cel mai înaintat luptător revoluționar. După înfrângerea revoluției, scriind *Question économique des Principautés danubiennes* și *Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul*, N. Bălcescu demonstra că știința istorică rămânea mai departe pentru poporul român unul din mijloacele importante prin care se putea dezvolta lupta pentru înlăturarea formațiunii feudale și cucerirea unității și independenței naționale. Totuși, intensificarea activității istoriografice în vederea antrenării în lupta națională și antifeudală a unor mase mai largi și a creerii unor instrumente mai perfecționate de cercetare, cerute de noile progrese ale științei istorice europene, impunea publicarea masivă a izvoarelor interne și externe, în primul rând a cronicelor și principalelor acte privind istoria poporului român, pentru a face cu puțință un nou pas înainte al științei istorice românești. De aci, atenția mare, pentru multă vreme, dată publicării de izvoare și neglijarea muncii de creație științifică în domeniul istoriei.

În 1852, când speranța unei noi revoluții europene se spulbera, M. Kogălniceanu se grăbea să termine de publicat la Iași *Letopisețele Țării Moldovei*, în prefața cărora arăta că „...altarul pentru noi este studiul istoriei, singurul oracol care ne mai poate spune viitorul“. În același an, tot la Iași, Th. Codrescu începea să publice lunga serie a *Uricariului*, bogată culegere de documente mai ales interne. În prefața primului volum editorul, referindu-se la documentele ce începea să tipărească, aducea ca motivare temerea sa „...ca nu cumva vreo fatală templare să le arunce în mîna cuiva, care neștiind prețui o așa comoară națională, le-ar nimici, ori ar lipi ferestrele ori le-ar ține aruncate în pod, precum au fost soarta acestor acte originale“. În anul următor, la Iași, *Cronica românilor și a mai multor neamuri* a lui Gh. Șincai se tipărea pentru prima oară în întregime, îmbogățind astfel fondul de informații privind istoria poporului român.

Înfăptuirea României, la conducerea căreia luau parte numeroase elemente burgheze, dădea o mai largă posibilitate pentru editarea materialelor documentare, ce zăceau încă necunoscute istoricilor prin arhive sau în colecțiile particularilor. Unul dintre conducătorii înaintați ai revoluției românești din Transilvania la 1848—1849, cîtva timp ministru al

lui Cuza, Al. Papiu Ilarian, a tipărit la București în anii 1862—1864 în trei volume *Tesauru de monumente istorice pentru România*, cuprinzând cronici, fragmente ale unor vechi publicații istoriografice și izvoare memorialistice, majoritatea străine, privind istoria poporului român, necunoscute în cea mai mare parte istoricilor români. Ceea ce-l îndemnase să tipareasca această culegere de izvoare era constatarea, ce făcea în prefața primului volum, ca o istorie în adevăratul înțeles al cuvântului poporului român n-avea, pentru că erau publicate prea puține din documentele absolut necesare alcătuirii unei asemenea lucrări. „Nici să cugete dăra rominii a-și putea scrie istoria, declara el, pîn-ce mai întîi nu vor avea adunate la un loc toate faptele istorice, îngropate în monumente fără număr, străine și chiar indigene, alît tipărite și totuși necunoscute, cit și manuscrise, și unele și altele ascunse în biblioteci și arhive...”¹.

Fondul de izvoare tipărite privind istoria poporului român se mărea în mod considerabil, totuși tehnica editării lor prezenta insuficiențe ce creau greutăți însemnate istoricilor. O îmbunătățire în selectarea izvoarelor și în tehnica publicării lor și-a propus să aducă, începînd a tipări în 1865 *Archiva istorică a Romîniei*², B. P. Hașdeu, tînăr dotat cu o erudiție impresionantă pentru vîrsta și pentru timpul său. În *Dare de seamă din partea redactorului*, pusă în capul primului volum al publicației, el declara ca istoria romînă era „....plină de povești și de lacune” pentru înlăturarea carora cerea „....un studiu bazat pe documente, eară de loc pe compilațiuni”...³, afirmație ce dovedea o înaltă concepție științifică, iar în *Introducere* arăta metoda ce va utiliza în publicarea izvoarelor, dînd preferință ineditelor, cele editate urmînd a fi publicate din nou numai dacă au fost reproduse necorect. *Archiva istorică a Romîniei* a publicat un mare număr de izvoare anterioare anului 1800, aducînd o contribuție prețioasă la cercetarea istoriei poporului român în evul mediu.

Se ajunsese astfel la alcătuirea unui fond important de izvoare tipărite, ce puteau constitui o bază pentru alcătuirea unei istorii a poporului român la nivelul științei istorice europene a epocii. Mai era însă nevoie, pentru ca o asemenea operă să pătrundă cît mai adînc în cunoașterea trecutului românesc, și de elaborarea unor studii monografice pregătitoare, privind dezvoltarea raporturilor sociale, instituțiile și momentele importante ale istoriei naționale, așa cum începuse N. Bălcescu. În anii 1851 și 1852 la Viena, Al. Papiu Ilarian publicase primele două volume din *Istoria romînilor din Dacia Superioară*, totuși lucrare în bună parte memorialistică, privind începutul revoluției de la 1848 în Transilvania, iar B. P. Hașdeu tipărea la 1865 *Ion Vodă cel Cumplit* și apoi, la 1873—1875, *Istoria critică a romînilor din ambele Dacii în secolul XIV*⁴. Fără să aibă nici pe departe cunoștințele lui B. P. Hașdeu, sau chiar pe ale lui Al. Papiu Ilarian sau ale lui A. T. Laurian, autorul manualului intitulat *Istoria romînilor*, apărut în 1853—1857 la Iași în

¹ O.c. vol. I, p. VI.

² București, 1865—1867, 5 volume.

³ O.c. vol. I, p. III.

⁴ Vol. I, 1873, vol. II, 1875, București.

patru volume și reeditat apoi de câteva ori. C. D. Aricescu aducea în această epocă o contribuție importantă, atât ca istoric, cât și ca editor de documente și arhivist, deosebindu-se prin atenția dată sec. XIX, atât de neglijat.

Născut la 18 martie 1823 la Cîmpulung, cum arată el însuși în scurta autobiografie ce și-a făcut la 25 decembrie 1883⁵ și în memorialul său intitulat *Memoriile mele*⁶, el ieșea din rîndurile burgheziei provinciale. Tatăl său, Dimitrie Aricescu, descendent al unei familii de moșneni, era grămătic la isprăvnicia jud. Olt în 1820, când s-a căsătorit cu Elena, fiica lui Constantin Chiliașu „...altădată comerciant în Cîmpulung, bogasier...”⁷, apoi epistat al orașului Cîmpulung pînă la 1831, când deveni judecător în același oraș⁸. Înainte de a fi împlinit șapte ani, C. D. Aricescu fu trimis să învețe limba greacă, ce își mai păstra prestigiul printre negustorii din Cîmpulung. În cîțiva ani, schimbă patru dascăli de grecește. „Cît despre învățatură, își amintește el mai tîrziu, după vr-o patru-cinci ani de studiu, deși traduceam bine din limba elenă și făceam analiza logică și gramaticală, cînd am părăsit școala grecească, eram tot așa de procopsit ca și mai înainte, fiindcă învățam de frică nu de plăcere; învățam ca un papagal”⁹. Venind „...pe la 1833”¹⁰ la conducerea școlii naționale din Cîmpulung, înființată la 10 martie 1832¹¹, învățătorul Dumitru Jianu, ce fusese destinat mai înainte pentru R. Vîlcea¹², copilul de care nu se lipea învățătura grecească trece împreună cu alții să învețe în romînește de la el. Jianu era un bun pedagog, înfocat patriot și partizan hotărît al progresului, așa încît guvernul revoluționar provizoriu din 1848 îl va numi prefect al jud. Muscel¹³.

Terminînd în 1837 învățătura cu Jianu, C. D. Aricescu fu trimis în septembrie la Colegiul Sf. Sava din București de tatăl său, care, în lipsă de avere, voia să-i creeze posibilitatea unei cariere. Intră direct în clasa a doua de umanioare, unde avu ca profesor de limba franceză pe Costache Aristia, traducătorul lui Homer în romînește. În toamna anului următor intră la pensionatul colegiului, al cărui director era Petrache Poenaru, totodată și director general al școlilor naționale, plătind 40 galbeni pe an pentru întreținere și uniformă „...pe care, cum arată el mai tîrziu, n-o puteam purta decît duminicile și sărbătorile”¹⁴. În octombrie 1842 deveni bursier. În colegiu a învățat bine, obținînd premii în toate clasele, umanioare și complimentare, la retorică, elenă, franceză și la-

⁵ Emil Virtosu, *Autobiografia lui C. D. Aricescu*, Arhivele Olteniei, XIV, nr. 79—82, mai—dec. 1935, p. 262.

⁶ Arh. Ist. St., Manuscrise, copie dactilografiată, p. 9.

⁷ Ibidem, p. 7.

⁸ Ibid., pp. 23 și 37.

⁹ Ibid., p. 17.

¹⁰ Ibid., p. 18.

¹¹ V. A. Urechia, *Istoria școlilor de la 1800—1864*, tom. I, p. 164, București, 1892.

¹² Ibidem, p. 144.

¹³ C. D. Aricescu, *Memoriile mele*, p. 68.

¹⁴ Ibidem, p. 27.

tină¹⁵. „M-am silit la învățătură, spune el, atît pentru plăcerea ce aveam de-a-mi lumina spiritul, cum și pentru că știam că averea părintească, compusă dintr-o casă, o livadă și o vie, împărțite la doi frați nu erau în destul a asigura nici existența nici independența mea”¹⁶. Citea cu pasiune *Emile* și *Confesiunile* lui Jean Jacques Rousseau, poeziile lui Lamartine și ale lui Victor Hugo, încă din întîia clasă complimentară, cînd a simțit „primul bold al talentului” său de poet și scriitor¹⁷. După șapte ani, își termină în 1844 studiile, statul neținîndu-și angajamentul de a-l trimite la o universitate în străinătate, iar familia sa neavînd mijloace bănești, în același an bătrînul Dimitrie Aricescu fiind scos din funcțiune¹⁸.

După o scurtă încercare de a practica ingineria în 1845, se reîntoarce acasă bolnav, nesimțindu-se înclinat pentru calcule matematice, ci pentru „.....sonete și ode”¹⁹. Debută în nr. 2 din 1846 al *Curierului Românesc* al lui Ion Eliade cu versificația *Adio la Colegiul de la Sf. Sava*, dedicată, se pare și cu intenții practice, corpului profesoral al școalei unde învățase. În același an, Eliade îi tipări broșura de versuri *Citeva ore de colegiu*, lăudîndu-l pe tînărul autor în nr. 31 din 1846 al *Curierului Românesc*, pentru puternicul său talent „.....de la care poate aștepta mult literatura noastră”, și devenindu-i mentorul său literar. Sub influența acestuia scrie *Oda triumfului virtuții*, publicată îndată în nr. 34 din 1846 al *Curierului*, în cinstea soției lui Barbu Știrbei, viitorul domnitor, care conține cîteva versuri jignitoare pentru soția domnitorului Gheorghe Bibescu, vizată apoi și mai mult în *Căderea vișului*, versificație publicată și ea în nr. 39 al aceleiași gazete din același an.

Decretat poet de Eliade, a cărui autoritate nu se putea contesta cu ușurință, C. D. Aricescu caută prietenia altor poeți tineri, debutanți ca și el, elevi ai lui Eliade, între care Ion Catina, un autodidact admirator al lui Byron „.....sceptic pînă la ateism”²⁰, viitorul poet al revoluției de la 1848. Cu prilejul vizitei lui Bibescu în septembrie 1846 la Cîmpulung, îi făcu acestuia la cererea tatălui și a mărimilor orașului, o odă în care-i cerea, lucru ce părea jignitor, să urmeze pilda lui Mircea cel Bătrîn și a lui Vlad Țepeș. „Destul suferi țara sub prinți impuși de alții. E timpul să răsufle, sub Domni aleși de noi” cerea tînărul poet, ce îndemna prințul regulamentar, terminînd, să scape țara de multele nevoi cu ajutorul poporului! Oda supără pe Vodă și mai ales pe frumoasa lui Doamnă, care nu-i putea ierta îndrăznețului poet *Căderea vișului*.

Locuind la părinți, în Cîmpulung, în iarna 1846—1847 improviză spectacole de teatru, scriind el însuși o comedie, *Coconul Panaiotache*, și găsind apoi și o clădire, amenajată ca teatru printr-o listă de subscripție. Actorii „.....erau toți juni, de diferite condițiuni, care ofereau cu plăcere timpul, talentul și cunoștințele lor, în folosul comun; adesea unii

¹⁵ C. D. Aricescu, *Memoriile mele*, p. 35.

¹⁶ *Ibid.*, p. 68.

¹⁷ *Ibid.*, p. 37.

¹⁸ *Ibid.*, p. 40.

¹⁹ *Ibid.*, p. 41.

²⁰ *Ibid.*, p. 43.

dintr-înșii, contribuiau și cu punga²¹. În acest timp, scrisese poema *Florica*, tipărită la finele anului 1847 de C. A. Rosetti și Winterhalder. Eliade publicându-i prefața în nr. 27 din 29 septembrie al aceluiași an al *Curierului Românesc*.

Strîmătorat bănește, în mai 1847 intră copist la Ministerul Finanțelor cu 150 lei pe lună, nemulțumit apoi pentru că domnitorul nu voia să-l avanseze. Pentru Biblioteca Universală a lui Eliade traduce *Consuelo* de George Sand, care n-avu timp să iasă de sub tipar, din cauza revoluției ce izbucni. Deși se pare că era inițiat în secretul insurecției, n-a luat parte la primele ei manifestări, socotindu-se bolnav, dar deveni îndată partizan al revoluției triumfătoare, publicînd în primele numere ale *Pruncului Român* versificații revoluționare. La 26 iunie 1848 veni la Cîmpulung, unde începu „...propaganda revoluționară pe la cazinuri și prin piețe”²². Reîntors la București la sfîrșitul lui august, cînd se anunța sfîrșitul revoluției, fu destituit din postul său după căderea acesteia și trăi ascuns pînă la sfîrșitul lui aprilie 1849. În acest timp se ocupa să traducă în romînește unele lucrări franceze, între care *Discours sur l'origine de l'inégalité* și *Discours sur les sciences et les arts* de Jean Jacques Rousseau și *Les chaînes de l'esclavage* de Jean-Paul Marat, înclinînd tot mai mult către radicalismul democrat burghez. Descoperit, nepărint periculos agiei, scapă numai cu trimiterea forțată la Cîmpulung, unde e pus sub supravegherea poliției. Reveni totuși la București în timpul verii spre a „...dobîndi postul de avocat public la Muscel”²³, însă nu-și pierdu vremea și făcu să circule în manuscris versificația revoluționară *Blestemul Romîniei contra apăsătorilor ei*²⁴. Arestat, fu judecat de un tribunal secret și exilat la Snagov, unde stătu numai zece luni, de la 26 ianuarie la 6 decembrie 1850, scăpînd numai cu atît desigur prin sprijinul soției lui Barbu Știrbei, lăudată în 1846 pentru virtuțile ei de poetul revoluționar. Impins de activitatea sa politică, la Snagov a tradus lucrarea lui Polybiu despre diferitele forme de guvernămînt și s-a încercat să facă lucrări de istorie, *Dacii și romanii*, și *Originea și dezvoltarea religiilor* „...imitațiune după *Ruinele* lui Volney”²⁵, fără să renunțe la versuri.

Căderea revoluției din 1848, lovitura de stat de la 2 decembrie 1851 a lui Ludovic Bonaparte și pierderea mamei sale l-au făcut „...sceptic și mizantrop, ne mai crezînd nici în progres, nici în Dumnezeu”²⁶. Îmbolnăvit, își reface sănătatea făcînd cură cu zer pe munte în vara anului 1852. Trăiește dintr-o pensie de 200 lei pe lună ce-i servește tatăl său, ceea ce-i dă posibilitatea să studieze și să scrie. Izbucnirea războiului Crimeii îi redă încrederea în progres și, în așteptarea desnodămîntului, se ocupă cu literatura și istoria, ambele fiind pentru el arme de luptă politică. Publică în 1852 culegerea de versuri *Arpa Romînă*, în 1855 și

²¹ C. D. Aricescu, *Memoriile mele*, p. 56.

²² Ibid., p. 68.

²³ Ibid., p. 72.

²⁴ *Procesul și esitul meu la Snagov*, pp. 28 sqq, București, 1859.

^{24-B} De fapt cartea a IV-a din *Ἱστορίαι*.

²⁵ *Memoriile mele*, p. 77.

²⁶ Ibidem, pp. 84—85.

1856 cele două volume din *Istoria Cimpulungului*, prima sa lucrare de istorie tipărită, în 1856 traducerea cărții lui Xavier de Maistre, *Călătoria impregiurul camerei mele*, cu o prefață a sa, și aceea a romanului *Octav* al lui Alfred de Musset. Colaborează la *Foae pentru minte, inimă și literatură* din Brașov, dar nu i se primesc articolele la gazetele din țară pînă în vara anului 1856, din cauza restricțiilor cenzurii. Ține predici cu caracter politic în biserici, dar este curînd împiedicat să mai vorbească acolo. Neînfrînt, își trimite articolele cu grafie străină, nesemnate, la diverși cetățeni din Cimpulung, prin poștă²⁷.

Plecarea din domnie a lui Barbu Știrbei, în vara lui 1856, îl bucură, dar îl deziluzionează repede căimăcămia lui Alexandru Ghica. Poate totuși activa politic și e ales în martie 1857 secretar al comitetului din Cimpulung, menit să pregătească în jud. Muscel, sub conducerea Comitetului Central al unirii din București, alegerile pentru divanul ad-hoc al Țării Românești²⁸. E ales deputat al orașului Cimpulung și ia parte la lucrările divanului ad-hoc, ca unul dintre secretarii Adunării preparatorii, partizan al grupării radicale. În vara anului 1859, pentru puțină vreme, participă la redactarea *Rominului*, de unde a fost scos pentru o glumă publicată la rubrica *Felurimi*, devenind apoi administratorul aceleiași gazete la 21 noiembrie 1859, post pe care l-a ocupat pînă în toamna anului 1863²⁹. În acest timp, colaborează cu articole la gazetele progresiste, *Rominul*, *Reforma* și *Naționalul*, și desfășura o vie activitate publicistică democratică. În 1861 atacă despotismul și monarhia constituțională, forma sa deghizată, în broșura *Despotismul și Constituția. Extract din mai multe opere politice*, sprijina revendicările țărănimii clăcașe, publicînd în 1862 în broșura separată dezbaterile din *Comisia proprietății*, organizată în timpul revoluției de la 1848 din deputați clăcași și boieri pentru a alcătui un proiect de lege pentru punerea în aplicare a art. 13 al proclamației revoluționare de la Islaz, sub titlul *Chestiunea proprietății, desbătută de proprietari și plugari la 1848*. Ca ziarist democrat, denunță opiniei publice, în *Protest la opiniunea publică contra lezei de presă, fără garanția juriului, votată în ședința parlamentului de la 23 martie 1862, cu 55 voturi contra 42*³⁰, acțiunea de încetușare a presei întreprinsă de majoritatea conservatoare din Adunarea electivă. Cere o nouă lege electorală democratică în broșura *Reforma legii electorale*³¹, atacă pe fostul domnitor Gheorghe Bibescu, deputat al moșierimii conservatoare, denunțîndu-l ca unealtă a străinilor contra intereselor naționale în *România sub prințul Bibescu, 1842—1848*³². Entuziasmul său pentru democratismul republican culminează în *Odă la Grecia*, prilejuită de alungarea regelui Othon de către greci, dar conținînd vizibile îndemnuri către armata romînă ca să

²⁷ *Memoriile mele*, p. 99.

²⁸ *Ibid.*, p. 102.

²⁹ *Buciumul* din 22 octombrie 1863, articolul *Biografia D. Constantin Aricescu*, semnat Redacțiunea *Buciumului*; *Rominul* din 3 octombrie 1863 anunța retragerea lui C. D. Aricescu de la administrația sa.

³⁰ București, 1862.

³¹ Ed. II, București, 1862.

³² București, 1862.

se răscoale pentru alungarea lui Cuza, care cîrmuia dictatorial. Tipărită la 15 octombrie 1862 pe o foaie volantă, *Odă la Grecia* a fost împărțită abonaților din București ai *Romînului* la 18 octombrie cu nr. 291 al gazetei. Autorul ei fu condamnat la 31 octombrie de Curtea Criminală din București, la cinci luni închisoare corecțională și cinci sute lei amendă, pentru îndemn la rebeliunea armatei. Doi ofițeri îl provocară la duel, amenințîndu-l că, dacă nu primește să se bată cu ei, îl vor palmui în public. Recursul său fu respins la 14 ianuarie 1863, cu toată apărarea strălucită ce i s-a făcut. Prin aceasta Cuza căuta să impresioneze pe adversarii săi. Condamnarea fu executată în mînăstirea Văcărești, unde C. D. Aricescu scria la 25 iunie 1863, curînd înainte de eliberare: „Tortureze dar tiranii lului meu cel peritor / Liber este al meu suflet, și el sfidă banul lor; / El pe aripe de flăcări zboară azi din Văcărești...”³³. După cite indică versificația autobiografică *Philosoful, epistolă familiară*, scrisă în august 1878, și chiar al doilea vers reproducut mai sus, se pare că prin S. Voinescu, cumnatul arestatului, Cuza a reușit, nu fără rezistență din partea acestuia, să-l despartă de radicali pe C. D. Aricescu chiar din închisoare, desigur prin promisiuni: „Fiind în arest atuncia am rupt-o cu amicii mei, /Cu amicii mei politici; căci eram convins că ei /Nu umblă pe calea dreaptă; cu boierii cochetînd /Ca pe Cuza să răstoarne mai curînd, neașteptînd //Chestiile sociale mai întii a deslega”³⁴. S. Voinescu e destinat apoi să judece la Curtea Criminală procesul intentat de guvern lui C. A. Rosetti, ceea ce atrage republicarea de către *Romînul* a unei vechi scrisori a lui contra lui N. Crețulescu, primul ministru din 1863, care-i devenise protector. La cîteva zile, 3 octombrie, *Romînul* anunță retragerea din administrația sa a lui C. D. Aricescu, care trece la *Buciumul* cu aceeași funcție³⁵, scriind acolo și articole îndreptate de astădată contra foștilor săi prieteni, pe care-i denunță ca demagogi, apărînd reprimul lui Cuza. Acesta îi oferă prin „...Voinescu, prea iubitul meu cumnat” în toamna lui 1864, în vederea alegerilor de deputați pentru Adunarea Națională, postul de prefect al jud. Argeș pentru a combate pe radicali: „...să combat pe democrați/ Căci în Argeș corifeii erau bine înarmați”³⁶. Nu acceptă decît să candideze pentru a fi ales deputat la Cîmpulung cu angajamentul de a nu i se face opoziție de către guvern, fiind ales ca și în 1857: „Iară urbea mea natală mă alese deputat”³⁷. Veni însă curînd în conflict cu primul ministru, M. Kogălniceanu „...Dictatorul” cum îi zice el „Pentru abuz de putere”; „Pepelea” (poreclă ce-i dă lui M. Kogălniceanu) făcu să fie exclus din Adunarea Națională, însă cîmpulungenii îl aleg din nou tot pe el³⁸. În Adunare, se solidarizează cu gruparea condusă de Christian Tell, susținută de *Trompeta Carpaților*,

³³ *Cintul lebedei*, p. 92, București, 1884.

³⁴ Ibidem, p. 72.

³⁵ Cum rezultă dintr-o scrisoare a lui C. D. Aricescu adresată la 18 martie 1864 lui Gh. S. Rakovski, Biblioteca Națională Vasil Kolarov, Sofia, fond. Gh. S. Rakovski, I, Б—15 — 43/52.

³⁶ *Cintul lebedei*, p. 72.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibid., p. 73.

gazetă ce începu să apară la 1 martie 1865, în continuarea *Buciumului* suprimat la 5 decembrie 1864, al cărei director, Cezar Bolliac, îl cheamă colaborator. Pentru a servi politica grupării Tell-Bolliac din care făcea parte, în 1866 publică broșura *Capii revoluțiunii romine de la 1848, judecați de propriile lor acte*, care prezintă și interes istoriografic. În 1867 a fost reales deputat, de astă dată al colegiului II din jud. Muscel³⁹, fără să se distingă cu nimic nici acum în Adunare. Cu aceasta, cariera lui politică propriu zisă s-a terminat, ceea ce-i dă posibilitatea să revină la preocupările sale de literat și istoric.

Numit director al Arhivelor Statului în 1869 este însă destituit la începutul anului 1870 de noul ministru al Instrucțiunii publice, Gh. Mirzescu „...fără nici un motiv, negreșit prin influența d-lui Cogălniceanu, care, scrie el, îmi purta rancună pentru conduita mea ca deputat independent în Camera Statului”⁴⁰. Plecînd M. Kogălniceanu din guvern, C. D. Aricescu e numit director al domeniilor statului, imense pe atunci, cu care prilej se răzbuună pe fostul ministru de interne, unul din arendașii moșiilor statului⁴¹. În versificația menționată, prezintă astfel situația moșiilor statului la 1869: „Pe atunci acest serviciu era codru de vlășie: / Mulți impiegați făcuse strălucită avuție. / Am aruncat toți ciulinii, ș-am pus în loc trandafiri; / Am dezrobit apoi încă și averi din cotropiri. / Intre care și moșia vestită Colibași; / Prin fraudă cotropită de trei șireți arendași; / În fine, chiar pe Pepelea, arendaș atunci bogat, / L-am constrîns ca să plătească datoria către Stat; / Și l-am dat și-n judecată pentru pădurea Comană, / Ce fără drept o tăiase, încît făcuse poiană”⁴². La 31 ianuarie 1871, publică în *Trompeta Carpaților* articolul *Cîteva debitori influenței ai Statului*, unde denunță pe numeroși oameni politici ai timpului, între care și un fost prim ministru, pentru că refuzase să achite sumele datorate statului pentru moșiile luate în arendă, de cele mai multe ori prin abuz. E din nou dat afară, dar, schimbîndu-se guvernul și partizanul său politic Christian Tell ajungînd ministru al Instrucțiunii publice, fu numit iarăși director al Arhivelor Statului, funcție pe care o păstră pînă în 1876, cînd fu înlocuit cu B. P. Hașdeu.

Timpul dintre 1869 și 1876 este cel mai bogat în realizări. Pe lîngă lucrări literare — 1871, *Sora Agapia sau călugăria și căsătoria*; 1872, *Flori de Tușnad, O preumblare prin munți sau lumea reală și lumea ideală*, versuri, *Carbonarii*, piesă în trei acte, reprezentată la 7 decembrie 1872 pe scena Teatrului Național și imprimată în 1873 — tipărește în 1870 violenta broșură polemică *Politica D-lui Ioan Ghica, ex-bey de Samos*, care prezintă și interes documentar pentru istoria epocii; la 1873, *Condica de venituri și cheltuieli de la leatul 7202—7212 (1694—1704)* sub titlul general *Revista istorică a Arhivelor Romîniei, Corespondința secretă și acte inedite ale capilor revoluțiunii romine de la 1848*, vol. I; în 1874, vol. II și III din *Corespondința secretă...*, *Istoria*

³⁹ E. Virtosu, o. c., p. 264.

⁴⁰ Ibidem, p. 265.

⁴¹ Ibidem.

⁴² *Cîntul lebedei*, p. 74.

revoluțiunii romine de la 1821, *Acte justificative la istoria revoluțiunii romine de la 1821 și Indice de hrisoave și cărți domnești, aflate în Arhiva Statului și nepublicate încă*, vol. I (*Revista istorică a Arhivelor României*); în 1876, vol. II din *Indice*. Colaborează anonim, între 1872 și 1876, la *Pressa* lui V. Boerescu, din 1872 încetînd colaborarea lui la *Trompeta Carpaților*⁴³. Colaborează însă cu mici articole și la *Columna lui Traian*, de pildă în nr. 7 din 1872 publică *Tarașurile cele ce așează domnia*, farsă anonimă din ajunul răscoalei din 1821, împărțită în trei „fapte” — adică acte, divizate și ele în „perdele” — scene, în nr. 1 din 1874 *Ziaristica romină în 1873*, listă a tuturor gazetelor apărute în România în acel an, ș.a.

Puțin timp în 1876 director al *Tipograției Statului*, e numit în 1877 revizor școlar în județele Ilfov și Vlașca, iar ceva mai tîrziu numai în București, funcție obositoare, care-i ia tot timpul, împiedicîndu-l de la studiile sale de istorie. Cu toate acestea, publică în 1884 *Cintul lebedei*, volum de versuri interesant pentru istoria epocii, căci mai toate piesele au vizibile referiri la evenimentele politice ale timpului, și *Satire politice care au circulat în public, manuscrise și anonime, între anii 1840—1866*, culegere de pamflete politice versificate, adevărate izvoare pentru cercetarea vremii de transformări revoluționare de la jumătatea sec. XIX, precum și cîteva articole anonime în *Naștunea* lui Dimitrie Brătianu „...onestul bărbat și democrat sincer...”⁴⁴. La 25 decembrie 1883, cînd scria scurta autobiografie publicată de Emil Vîrtosu, la care m-am referit în cîteva rînduri, se plîngea de slăbirea „...corpului și a facultăților mintale...”⁴⁵ dar spera să-și mai poată termina totuși memoriile, pe care începuse să le scrie la Cîmpulung în 1865⁴⁶. Cu sprijinul lui Gr. Tocilescu, director în Ministerul Instrucțiunii publice, la 21 septembrie 1884 a fost numit director al internatului liceului Matei Basarab din București „...post mai odihnitor”...⁴⁷, care i-a dat puțința să reia redactarea memoriilor sale. N-a putut să le termine, căci, agravîndu-i-se boala de inimă de care suferea, la 18 februarie 1886 a încetat din viață, cum arată soția sa Iulia într-o notă din 1889, făcută în continuarea autobiografiei lui Aricescu⁴⁸. În același an se tipărea vol. III din romanul său, *Misterele căsătoriei*, al cărui prim volum apăruse încă la 1861⁴⁹.

Produs al unui mediu orășenesc provincial, a cărui mentalitate a păstrat-o în bună parte toată viața, C. D. Aricescu s-a format din punct de vedere intelectual în epoca pregătirii revoluției de la 1848, care urmărea înlăturarea formațiunii feudale, independența și unitatea națională. Învățăturile primite de la profesorul Dumitru Jianu la Cîmpulung și studiile făcute la Colegiul Sf. Sava, unde a avut profesori pe Florian

⁴³ E. Vîrtosu, p. 265.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem, p. 266.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Pentru întreaga operă tipărită a lui C. D. Aricescu a se vedea nota bibliografică intitulată *Opera lui C. D. Aricescu* de Claudia Mihăilescu în *Revista arhivelor*, pp. 469—472, București, 1943.

Aaron și pe fostul mavrofor Costache Aristia, au sădit puternic în mintea lui patriotismul și dragostea pentru progresul social și politic al poporului său și al omenirii. Dându-și seama prin propria sa experiență de însemnătatea luptei revoluționare, a căutat să pătrundă sensul revoluției și al dezvoltării societății omenеști prin studii operelor lui Jean Jacques Rousseau, ale lui Volney, Jean Paul Marat, H. A. Esquiros, Augustin Thierry, N. Bălcescu, și Paul de Flotte, însușindu-și numeroase elemente de gândire materialistă, cum este ideea luptei de clasă, ideea progresului neîntrerupt al societății omenеști și ideea că știința istorică nu se poate întemeia de cit pe izvoare. Cu toate eforturile sale de a-și asimila elementele cele mai înaintate ale culturii epocii sale, n-a reușit decît în parte, datorită reminiscentelor educației religioase ce primise în copilărie și influenței gândirii idealiste a lui Ion Eliade asupra sa în adolescență.

Studiul limbii și literaturii franceze l-a îndemnat, încă de pe băncile colegiului, să scrie literatură. Ușurința cu care au fost acceptate versurile sale spre a fi publicate și laudele cu care Eliade le-a însoțit au contribuit mult la convingerea că are talent de poet. Versurile lui îmbrăcau însă, de cele mai multe ori, idei nepoetice, într-o anumită măsură retorică. Citindu-le ai adeseori impresia că citești articole polemice versificate sau povestiri prozaice rimate. Mania de a versifica este așa de mare la el, încît pune în versuri chiar narațiuni memorialistice, cum a făcut în partea a doua a lucrării sale *Procesul și esitul meu la Snagov*⁵⁰, intitulată *Zece luni la Snagov*, în care povestește arestarea, judecarea și consumarea timpului de arest la Snagov în 1850.

Partizan al revoluției de la 1848, condamnat de două ori pentru ideile sale revoluționare, prima dată în 1849 iar a doua oară la 1862, Aricescu a fost, cu toate șovăielile și inconsecvențele sale, un democrat revoluționar. Ca și N. Bălcescu, pentru care are admirație, el crede că societatea omenеască este într-un neconținut progres. Același popor, scrie el urmînd pe H. A. Esquiros, a cărui *Histoire des Montagnards* o citează „...nu mai seamănă de la o epocă la alta: fiecă ețate (vîrstă) a istoriei își are turnura sa de spirit, mișcarea sa de idei, fizionomia sa morală: iată ce numim noi caracterul unui secol”⁵¹. E convins că trăiește într-o epocă de transformări revoluționare: „Azi, în lumea morală (a ideilor și a sentimentelor) se lucrează o revoluție întocmai ca aceea de la formarea globului nostru...”, barbaria e despărțită de civilizație, națiunile sînt scoase la iveală „...cîrmuindu-se soțietatea după legile de dreptate și de echitate...”⁵². Poporul este cel ce delegă pe conducătorii săi⁵³, fiind singurul suveran adevărat. Prevede că în secolul viitor omenirea va fi liberă „...cum o visează poeții”, formînd o adevărată „familie de frați”... și „...gubernîndu-se după legile naturii...”, autoritatea fiind „...în armonie cu libertatea, individul în acord cu societatea

⁵⁰ București, 1859.

⁵¹ *Istoria Cîmpulungului*, vol. I, p. 87, București, 1855.

⁵² *Ibidem*, p. 85.

⁵³ *Procesul meu pentru Odă la Grecia*, p. 10, București, 1863.

și toate naționalitățile, toate ale unui lanț misterios, după exemplul lanțului misterios ce-l văd filosofil în ordinea naturii“...⁵⁴. Sclavia și perfidia vor dispărea, respectul pentru virtute și merit vor conduce singure omenirea spre fericire! Legea progresului va face ca omenirea să ajungă visul de aur al poezilor, prin știință și educație, făcând ca libertatea să triumfe asupra tiraniei⁵⁵. „Dacă secolul XIX aleargă cu iuțeala aburilor, secolul XX va zbura cu iuțeala electricității: cu cât lumina se întinde, cu atât mersul omenirii e mai repede“... Secolul XX va aduce o societate întemeiată pe splendoarea libertății⁵⁶. O asemenea societate nu putea fi decât cea socialistă. Încă la 1855, în *Istoria Cîmpulungului*, considera că progresul va aduce socialismul: „...Progresul, adică socialismul“⁵⁷. Dar progresul este la el identic și cu revoluția⁵⁸.

Ca și N. Bălcescu, el credea că dragostea de patrie „...își are rădăcina sa în proprietate: împrumutarea țăranelor făcu pe Moldavia și Rumînia libere, independente și fericite, în secolul XIV, și eroice și glorioase sub Mircea, Țepeș și Mihai“⁵⁹. Țăranul este cel care a păstrat patria, în timp ce boerii și negustorii, la primejdie, fugeau peste graniță⁶⁰. El a fost supus în sec. XVIII exploatării nemiloase atât a boierului local cât și a celui fanariot⁶¹. Deși admira democrația americană, Aricescu regreta totuși că acolo mai exista încă „...rușinosul și barbarul negoț cu sclavi“⁶². Cînd, în timpul războiului de secesiune din Statele Unite, căpitanul român Dunca muri pe cîmpul de luptă ca voluntar pentru eliberarea sclavilor negri, el publică în nr. 325 din 1862 al *Romînului* versificația *In memoria căpitanului Dunca*, în care citim versurile: „Dar cine e acela? E Dunca, ce luptase /Cu eroul Garibaldi sub steagul Italiei“. Democratismul său revoluționar apare și în versificația *La Garibaldi*⁶³, tradusă și în limba italiană de Vegazzi Ruscala în *Gazzetta di Torino* din 20 octombrie 1860, unde revoluționarul italian „...brațul Garibaldi, oșteanul democrat“... e caracterizat „Republican ca Brutus, sublim ca Washington“.

Luptînd pentru înfăptuirea democrației burgheze în Romînia, Aricescu declara că „...va veni un timp cînd guvernul republican va înlocui acest regim absurd“, adică monarhia constituțională⁶⁴, care va pregăti ea însăși calea pentru guvernarea națiunii prin ea însăși. Aceasta a fost „...rațiunea care forța, explică el, la 1857 pe capii mișcării romîne de la 1848 a renunța la principiile lor democratice și a proclama regimul constituțional cu prinț străin... pentru a ajunge mai sigur și mai curînd la

⁵⁴ *Procesul meu pentru Odă la Grecia*, p. 49.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 50.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 51.

⁵⁷ O. c., vol. I, p. 43.

⁵⁸ *Procesul meu pentru Odă la Grecia*, p. 93.

⁵⁹ *Istoria Cîmpulungului*, I, pp. 87—88.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 44.

⁶¹ *Istoria revoluțiunii romîne de la 1821*, p. 4, București, 1874.

⁶² *Istoria Cîmpulungului*, I, p. 91.

⁶³ În *Romînul*, nr. 262 din 1860.

⁶⁴ *Despotismul și Constituția*. p. 45, București, 1861.

forma cea mai perfectă de guvern“⁶⁵. Cuza, alesul poporului la 1859, era dator să îmbunătățească soarta țăranilor și să înflorească comerțul, ceea ce nu putea realiza „...decît prin *reforma legii electorale*, care să ne dea, scrie Aricescu, o reprezentare națională și progresistă“⁶⁶.

Convingindu-se că societatea omenească se dezvoltă prin știință, era firesc ca C. D. Aricescu să studieze lucrările de istorie și să scrie el însuși în acest domeniu, istoria fiind cea mai apropiată știință de preocupările sale de luptător pentru înlăturarea privilegiilor boierești și pentru înfăptuirea unității naționale pe baza unor instituții democratice. Contrar lui M. Kogălniceanu și N. Bălcescu, care din adolescență se consacraseră științei istorice, el s-a considerat în prima parte a tinereții sale poet. Participarea la lupta revoluționară de după 1848, în special arestul său la Snagov, a adăugat preocupărilor sale de poet și romancier, pe acelea de istoric. „În cele 10 luni de arest la Snagov, notează el în memoriile sale, am tradus din Polibie *Diferitele forme de guvern*, am compus o broșură despre *Daci și romani* și am scris ceva despre originea și dezvoltarea religiunilor, imitațiune după *Ruinele* lui Volney“⁶⁷.

De aci înainte preocupările sale de istoric au crescut, pe măsură ce se convingea de puterea cu care lucrările de istorie influențau masele, precum și de lipsa de valoare a „poeziilor“ sale. Într-o notă din 1874 la dedicația *Istoriei revoluțiunii romîne de la 1821*, ce face lui Petrarhe Poenaru, arătînd că la 1852 a ars prima sa „...producțiune literară“, *Nenorocirile unui om*, versificație dedicată lui Gh. Bibescu în 1843, împreună cu drama în cinci acte, *Mihai Viteazul*, scrisă tot în pensionatul Colegiului Sf. Sava, scrie: „Aceeși soartă ar fi trebuit să aibă și alte opere, de care azi mă căiesc că le-am publicat“⁶⁸. Mai precis își arată părerea despre opera sa poetică în *Philosoful, epistolă familiară*, scrisă la 1878, unde declară cinstit: „Poet e un Hugo, Dante, un Omer, un Milton / Iară cei ca d-alde mine sîntem versificatori“⁶⁹. Deși a ajuns să studieze tirziu trecutul în vederea elaborării unor lucrări de istorie, n-a fost perseverent, iar o bună parte din timp a consacrat-o activității politice, ziaristice și literaturii, totuși el a lucrat cu multă hărnicie în domeniul științei istorice, aducînd o contribuție utilizabilă în parte și în zilele noastre.

Lucrările privind știința istorică ale lui C. D. Aricescu se împart în cinci categorii: I) monografiile și articole de istorie: *Istoria Cîmpului, Istoria revoluțiunii romîne de la 1821*, și articolele de istorie

⁶⁵ *Despotismul și Constituția*.

⁶⁶ *Reforma legii electorale*, p. 18, București, 1862.

⁶⁷ *Memoriile mele*, p. 77.

⁶⁸ O. c., p. X.

⁶⁹ *Cîntul lebedei*, p. 81.

din *Columna lui Traian: Sabia lui Tudor Vladimirescu*⁷⁰, *Încă sabia lui Tudor Vladimirescu*⁷¹, *Despre sabia și sigilul lui Tudor Vladimirescu*⁷², *Iancu Jianu, haiduc de peste Olt*⁷³; II) lucrări cu caracter memorialistic: *Procesul și esilul meu la Snagov* și *Memoriile mele*, (inedită); III) publicații de izvoare: *Chestiunea proprietății desbătută de proprietari și plugari la 1848*, *Condica de venituri și cheltueli a vistieriei de la 7202—7212 (1694—1704)*, *Corespondința secretă și acte inedite ale capilor revoluțiunii romine de la 1848*, 3 volume, *Acte Justificative la istoria revoluțiunii romine de la 1821* și *Satire politice care au circulat în public, manuscrise și anonime, între anii 1840—1866...*; IV) lucrări istorico-archivistice: *Indice de documentele aflate în Arhiva Statului și nepublicate încă*, 2 vol.; V) lucrări polemice cu caracter istoriografic: *Capii revoluțiunii romine de la 1848 judecați de propriile lor acte* și *Politica D-lui Ioan Ghica, ex-bey de Samos*.

*

*   *

După ieșirea din închisoarea de la Snagov, C. D. Aricescu s-a văzut nevoit să locuiască mai mulți ani o mare parte a timpului în orașul său natal, Cîmpulung. În cercul familiei și al prietenilor, liniștitul și vechiul oraș de munte i se părea un cuib al libertății, unde ochiul dușmănos al agiei nu putea pătrunde așa de ușor ca la București. Impins la studiul istoriei de aplecările lui revoluționare și dîndu-și seama din lectura lucrărilor lui N. Bălcescu că știința istorică i-ar oferi o mai largă posibilitate de desfășurare a gîndurilor sale potrivnice apăsătorilor țării și poporului, tinărul luptător, cuprins de bucuria așteptării libertății ce se ivea la orizont, se angajă să înfățișeze concetățenilor săi și poporul român trecutul orașului său natal, prima capitală a Țării Romînești, cum arătau bătrînele cronice ale țării, de curînd publicate. *Istoria Cîmpulungului, prima rezidență a Romîniei* apărură în două volume, primul în 1855 și al doilea la 1856, la București, în imprimeria lui Ferdinand Om. E prima lucrare de istorie tipărită a lui C. D. Aricescu, care pînă atunci publicase numai versuri. Materialele necesare alcătuirii acestei lucrări întinse (în total 383 pagini) a început a le culege și prelucra încă din 1854, cînd războiul Crimeii se desfășura din plin. „...În așteptarea desnodămîntului acestei drame politice, arată el în memoriile sale, eu mă ocupam cu literatura și istoria. În anul acesta îmi scriu ideea Istoriei Cîmpulungului...”⁷⁴. Pe aceeași pagină, precizează că gîndul de a alcătui această lucrare îi venise „...la Flămînda [o colină ce domină Cîmpulungul] pe la finele lui aprilie, cînd natura pare o mireasă”. „Finele lui aprilie” 1854, cînd războiul începuse, iar nu 1853, cum s-ar putea deduce

⁷⁰ Nr. 6 din 1872.

⁷¹ Nr. 9 din 1872.

⁷² Nr. 9 din 1873.

⁷³ Pp. 51—53 ale anului IV.

⁷⁴ *Memoriile mele*, p. 89.

dintr-o frază anterioară a aceleiași pagine a Memoriilor, căci în aprilie 1853 războiul era încă departe de a fi început.

Primul volum, cuprinzând prefața, introducerea, ideile preliminare și partea I a lucrării, apăru „....pe la finele lui august 1855”⁷⁵, cu banii abonaților cîmpulungeni și la îndemnul lui Ion Rădeanu, prietenul autorului, el însuși ezitînd „....căci — scrie el — mă temeam de cenzură și de critică, opera fiind defectuoasă, iar cenzura foarte aspră”⁷⁶. Volumul este dedicat „La M. S.... Domnul A. G.”, adică Măriei Sale Domnului Alexandru Ghica, fostul domnitor regulamentar din anii 1834—1842, reîntors, după o lungă absență, la București, unde aștepta sfîrșitul războiului pentru a reveni la tron. C. D. Aricescu, ai cărui părinți fuseseră finii lui, punea mari speranțe în el. Pe contra-pagina foii cu care începe partea I a lucrării, un motto de Florian: *Tiranii trec, patria rămîne*, îndreptat contra domnitorului de atunci, Barbu Știrbei, dar care nu putea să placă nici lui Alexandru Ghica, un „tiran” el însuși în anii 1840—1841.

În vara lui 1855, C. D. Aricescu pregătea partea a doua a lucrării, care apăru în anul următor, probabil în timpul verii, fără nici o dedicație, deși Alexandru Ghica ajunsese acum cărmăcăm, dar cu un motto pe a doua contra-pagină: *Vox populi, vox Dei*, menit să atragă atenția asupra rolului ce se cuvenea poporului de atunci înainte în viața țării și în special în lupta pentru unirea Moldovei cu Țara Românească. Partea a doua, care constituie vol. II, tratează istoria Cîmpulungului în secolele XVIII și XIX, are un capitol special intitulat *Flămînda sau Schitul Mărculești*, un altul consacrat județului Muscel și un apendice privind judecata moșnenilor cîmpulungeni pentru munții și moșia orașului. Ambele volume se termină cu *note*, conținînd explicații și adausuri la textul lucrării.

În prefața primului volum, autorul arată că dragostea față de locul său natal „....patrie a artistului Negulici...” a fost primul său îndemn ca să scrie Istoria Cîmpulungului⁷⁷. Adaugă însă că n-ar fi consimțit în nici un chip „....să scrie istoria vreunei cetăți barbare sau tiranice”... și precizează „....am scris istoria Cîmpulungului pentru materia *cea avută și nobilă* ce mi-a procurat acest subiect; pentru instituțiile lui liberale și frumoase”⁷⁸. În *Memoriile mele*, adaugă explicația: „....apoi suvenirile istorice, legendele naive și prerogativele Cîmpulungului, care, ca primă capitală a Romîniei fu leagănul unității naționale, acestea toate urmau a fi imortalizate, d-un fiu al acestor poetice locuri”⁷⁹. Cîmpulungul ar fi fost ridicat „....pe ruinele unui municipiu roman, anume Romula, și acesta pe ruinele unei cetăți dacice, anume Jidava...”⁸⁰. Părerea că pe locul Cîmpulungului ar fi fost mai înainte Romula și-o întemeia pe cercetările lui A. T. Laurian, la care se referă⁸¹, iar aceea că înainte de Romula

⁷⁵ *Memoriile mele*, p. 90.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 89.

⁷⁷ P. V.

⁷⁸ P. VI.

⁷⁹ P. 89.

⁸⁰ I, p. VI.

⁸¹ I, p. 12.

existase cetatea dacică Jidava și-a făcut-o singur, întemeindu-se pe logica strategiei topografice, care ar fi impus dacilor să construiască aici o cetate⁸². Săpăturile făcute de Gr. Tocilescu și cercetările ulterioare⁸³ n-au scos la iveală nici o urmă dacică, ci numai ruinele a două castre romane, situate în apropierea orașului. *Jidava* este de altfel o dacizare a slavo-românului Jidova, numele dat de popor locului unde se găseau ruinele unei vechi fortificații. Nu poate fi deci vorba nici de Romula, nici de vreo cetate dacică.

După alungarea stăpînirii romane, Romula cîmpulungeană și-ar fi continuat existența, devenind o comunitate asemenea comunelor orășenești din Italia și Franța, descrise în lucrările lor de Augustin Thierry și H. A. Esquiros⁸⁴. Lipsind izvoarele, se fac presupuneri fanteziste: în secolele XI și XII „...poate că Romula făcea atunci parte dintr-o republică federativă“... în felul Cîmpulungului moldovenesc, al Vrancei și al Tigheciului, descrise de Cantemir și Philippide⁸⁵. Basarabii, urmează C. D. Aricescu fantezia sa istorică, inspirîndu-se din Cronica cantacuzienească, veniți la 274 din sudul Dunării, s-ar fi așezat mai întii la Romula, ar fi trecut apoi la Făgăraș, de unde urmașul lor Negru Vodă ar fi revenit la 1215 pentru a întemeia Țara Romînească, căreia îi spune, cu un termen modern, democratizant, Rumînia.

După introducere, urmează partea I a lucrării. Se arată aci împrejurările, nu depărtate de realitate dar puțin susținute cu izvoare, în care „rumîni“, „scheenii“ și „saso-ungurii“ au ajuns să locuiască împreună în Cîmpulung. La 1290 un Negru II (?) ar fi reformat orașul, transformîndu-l din suburbie a Romulei comunale în capitală a județului Muscel și reședință a Rumîniei⁸⁶. Conducătorul orașului s-ar fi numit poate pîrcălab „...tradiția însă zice, adaugă autorul, pîrînd a-i da mai multă crezare, de astă dată pe drept, că s-a numit și atunci, ca pînă la 1831, județ sau jude“⁸⁷. Consilierii judeului s-ar fi numit la început lictori, cum credea A. T. Laurian, și erau 12, ca și pîrgarii de mai tîrziu⁸⁸.

Utilizînd de data aceasta izvoare sigure, anume hrisoavele transcrise în *Pînza orașului*, pe care a avut-o la dispoziție, autorul stabilește întinderea străveche a proprietăților Cîmpulungului. „Moșia și munții comunei cîmpulungene, scrie el cu mîndrie de coborîtor din vechii orășeni, sînt moștenire veche a moștenilor cîmpulungeni de la moșii și strămoșii moștenilor romuleni“⁸⁹. Moșia orașului ar fi fost împărțită încă din sec. XIV „...în porțiuni egale, numite *junii* sau *chingi* în limba hrisoavelor“... încît „...afară din locul de pășune (izlazul vitelor), ce era proprietatea tuturor, fiecare moștean cîmpulungean avea partea lui în

⁸² I, p. 14.

⁸³ D. Tudor, *Castrele romane de la Jidava lângă Cîmpulung in Muscel*, București, 1938 și D. Tudor, *Știri nouă despre castrul Jidava*, București, 1941.

⁸⁴ I, p. 29.

⁸⁵ I, pp. 31—32.

⁸⁶ I, p. 96.

⁸⁷ I, p. 101.

⁸⁸ I, p. 101.

⁸⁹ I, p. 105.

oraș (locul de casă cu curtea și grădina) și partea lui în muscele (livada de fin cu ograda de pruni)⁹⁰. Orașul avea șapte munți: Plaiul lui Pătru, Plaiul Frăcii, Jimborul, Plaiul Voivodu, Vîrtopul Modroghinul, Vîrtopul Boarteșul și Neledul, Vîrtopul Iepure⁹¹. Munții erau proprietate comună: „...lemnene și pășunea din ei sînt ale comunei întregi (ființa colectivă), iar nu împărțiți, ca moșia, la fiecare individ în parte⁹². Pe la 1750, arenda munților era încă așa de mică încît „...nu ajungea pentru plata ploconului (havael) la postelnicul cel mare, patronul comunei⁹³. Orașenii cîmpulungeni aveau din vechime privilegiul „Să se judece ei între dinșii și vamă să nu dea de nici unele⁹⁴. Vechile privilegii au fost reîntărite mereu de voevozii mai noi, specificîndu-se în hrisoavele acestora că orașul Cîmpulung era scutit să dea lemne și sîn de crăciun, de găleată, de slujba domnească, de vama pîrcălabilor de oraș și de județ, de vama pentru ori ce ar vinde și cumpăra orașenii, de vama de pîta, la bilciul de la Sf. Ilie „...cum și de vama de *cal*, de *bou*, de *oac*, de patură, de pește, și alte lucruri (obiecte) ce se desfac de locuitori la ăst bilciu...”, de vama cumpărăturilor sau vînzărilor la cîmp, „...de birul de taler de miere, de ceară, de seu, de potvoadă, de mertice, de cai de olac și de toate slujbele și mîncăturile cîte sînt peste an...”, de fumăritul sau cămănăritul pescarilor, de goștinărit, de olăcărit, de carele de oaste, de surpături, de rupturi, și satarele etc.“⁹⁵. Moșnenii cîmpulungeni nu puteau vinde „...proprietate nemișcătoare“... la streini de oraș „...cî oroșan la oroșan“. Avera unui moșnean decedat fără urmași rămînea bisericii unde era înmormîntat. Acest din urmă obicei s-a desființat după 1750⁹⁶, din cauză că județii și pîrgarii orașului au început în schimbul banilor să consimtă la vînzări de proprietăți către străini. Nici un strain de oraș n-avea voie „...a se negustori cu nimic în Cîmpulung: mărfuri portative (de tolbași), nici chiar în casele particularilor nu se puteau desface între 1750 și 1821“⁹⁷.

În schimbul privilegiilor ce avea, orașul era obligat să dea domniei un „tribut“ care creștea sau scădea de la domn la domn. În timpul lui Grigore I Ghica, birul era de un galben („aureu“) pe cap de familie, achitat jumătate la Sf. Gheorghe, jumătate la Sf. Dumitru⁹⁸. În sec. XVIII, birul crește. La 1794 Cîmpulungul plătea 1287 lei pentru 180 liude sau 408 capi de familie, iar în 1819 s-au plătit vistieriei 4251 lei și 13 bani de către 409 ruțași (moșneni) împărțiți în 146 sînete. Ploconul marelui postelnic apăsa greu asupra orașului, mai ales după 1750⁹⁹.

⁹⁰ I, p. 105.

⁹¹ I, p. 106.

⁹² I, p. 107.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ I, p. 108.

⁹⁵ I, pp. 110—111.

⁹⁶ I, I, p. 112.

⁹⁷ I, p. 113.

⁹⁸ I, p. 118.

⁹⁹ I, p. 120.

Privilegiile oraşului au fost atacate de călugării mînăstirii Radu Vodă din Bucureşti şi apoi de egumenii mînăstirii Negru Vodă din Cîmpulung. Oraşenii se judecă cu călugării de la Radu-Vodă, căpătînd dreptate de la un domnitor înţelept, şi cu egumenii mînăstirii Negru Vodă, obţinînd la 1672 de la Grigore I Ghica să li se restituie autonomia şi să se desfiinţeze prestaţiile către mînăstire¹⁰⁰.

În timpul lui Mircea I [cel Bătrîn], Cîmpulungul era cîrmuit de un judeţ şi 12 pîrgari. Atunci oraşul, în afară de partea centrală locuită de catolici, avea numai două suburbii, la nord „scheenii” şi la sud „rumînii”¹⁰¹. Se insistă asupra atribuţiilor pîrgarilor¹⁰² şi ale judeţului, arătîndu-se, pe baza tradiţiei însă, valabilă cred numai pentru a doua jumătate a sec. XVIII, cum se făcea alegerea anuală a acestuia¹⁰³ şi se dau relaţiuni interesante despre sigiliul şi hrisoavele oraşului¹⁰⁴. Din analiza instituţiilor Cîmpulungului, se trage concluzia eronată că în evul mediu acesta a fost o republică autonomă¹⁰⁵, în felul comunelor oraşeneşti din Occident.

În sec. XVI oraşul s-a mărit, ceea ce a făcut ca doamna Chiajna şi fiul său Petru să construiască biserica domnească, alături de care ar fi înfiinţat şi o şcoală¹⁰⁶. Adevărata înflorire a oraşului a fost însă în sec. XVII în timpul lui Matei Basarab, care repară la 1635 biserica lui Negru Vodă [de fapt, Alexandru Basarab], ce se dărîmase de un cutremur la 1628, şi o transformă în mînăstire, construindu-i ziduri de apărare şi chilii şi dotînd-o cu moşii, vii, ţarini, ornamente sacre şi vestiminte bisericeşti¹⁰⁷. Acum, oraşul avea 12 suburbii, fiecare cu cîte o biserică¹⁰⁸. Tot în sec. XVII s-a dezvoltat „sborul sfîntului Ilie”, adică bilciul [soborul] anual, ce se ţinea lîngă biserica cu acelaşi nume¹⁰⁹. Creşterea oraşului în sec. XVII este explicată prin aşezarea aci a o mulţime de ţărani fugiţi de pe moşiile boiereşti pînă la domnia lui Alexandru Iliaş (1627—1629), oraşenii obţinînd pentru ei la 1633 de la Matei Basarab un hrisov, transcris apoi pe *Pinza oraşului*, care le permite să rămînă mai departe acolo „...fiind iubiţi de toţi oroşanii ca nişte fraţi”¹¹⁰.

Cu capitolul VII, intitulat *Cîmpulung sub prinţii fanarioţi*, începe partea a II-a a monografiei. Mărirea birului către domnie şi a ploconului către marele postelnic, dese războaie din sec. XVIII, arderea oraşului în două rînduri, încălcarea autonomiei lui de către domnie prin înfiinţarea epistasierii, certurile dintre suburbii pentru acapararea conducerii oraşului şi stabilirea negustorilor străini în oraş au dus la decăderea comunităţii moşneneşti a Cîmpulungului. Se descrie arderea oraşului în

¹⁰⁰ I, pp. 121, 123 şi 124.

¹⁰¹ I, p. 129.

¹⁰² I, pp. 129—130.

¹⁰³ I, p. 131.

¹⁰⁴ I, pp. 136—140.

¹⁰⁵ I, pp. 143—144.

¹⁰⁶ I, pp. 147—152.

¹⁰⁷ I, p. 159.

¹⁰⁸ I, pp. 160—161.

¹⁰⁹ I, pp. 163—165.

¹¹⁰ I, pp. 165—169.

1737, în timpul „sborului” de la Sf. Ilie, când austriacii, atacând pe neașteptate și omorînd negustorii turci ce se aflau la bîlci, oastea turcească veni și, după ce-i alungă, dădu foc orașului și omorî pe unii cîmpulungeni învinovați de complicitate cu austriacii. Constantin Mavrocordat distruse, apoi zidurile și chiliile minăstirii Negru Vodă¹¹¹, care n-au fost reclădite decît la 1761 de Scarlat Ghica¹¹². La 1737 o parte din locuitori au fugit în Transilvania, în Moldova sau s-au împrăștiat în țară, orașul rămîind cîțiva ani aproape pustiu. La 1788, în timpul celui de al doilea război austro-ruso-turc, austriacii arseră și ei „mulțime de case”..., precum și cîteva biserici¹¹³. Orașul se repopulă prin venirea țărănilor de pe moșiile boierești sau din Transilvania.

Cître 1750, boierii așezați în oraș obțin de la domnie înființarea *epistastiei* „...sub cuvînt că se degradă niște boieri călătîniți de domnie a fi judecați de județi plebeeni...”¹¹⁴ Epistatul, care putea fi unul din ispravnicii județului Muscel, judeca neînțelegerile mărunte dintre boierii călătîniți, pe negustorii străini așezați în oraș, și controla pe județ¹¹⁵, avînd ca leafa zeciuala din toate veniturile orașului¹¹⁶. Județii deveniră instrumente ale ispravnicului și epistatului. Cu prilejul alegerii lor, se produceau în piața orașului certuri și vîrsări de sînge¹¹⁷. Privilegiile orașului au fost din nou lovite prin înființarea la 1819 a Companiei negustorilor străini stabiliți în Cîmpulung, prin hrisovul dat în acel an de Alexandru Suțu. În ultima decadă a existenței judeției (1821—1831), ea fu uzurpată de boieri¹¹⁸. La 1831, cînd județia fu înlocuită prin maghiștratul, Cîmpulungul avea 11 suburbii, toate pe locul celor din sec. XVII¹¹⁹.

Deosebit de interesant este cap. IX, intitulat *O aruncătură de ochi asupra moravurilor timpilor trecuți*¹²⁰, deși el e alcătuit idilic pe baza tradiției mai mult decît din informația documentară. Moravurile erau mai sănătoase în trecut, traiul mai ieftin, mărfurile de calitate mai bună, oamenii mai voioși, cum îi înfățișează Cezar Boliac în itinerariul său din 1845, din care se reproduc cîteva pagini.

Legată de Cîmpulung, pe care îl domină prin înălțimea sa, este colina Flămînda, unde se afla schitul Mărculești, clădit în sec. XVIII de Hagi Marcu Rosetti biv vel paharnic. Văzute de pe această colină, se descriu frumusețile orașului în cap. XI, intitulat *Cîmpulungul*, cu care istoria propriu zisă a Cîmpulungului se termină.

Pentru ca, probabil, partea a II-a a lucrării să nu rămînă prea mică, s-a adăugat un lung capitol, ultimul, cu date privind trecutul unor localități și locuri ale jud. Muscel (Nămăiești, Rucăr, Dîmbovicioara,

¹¹¹ II, p. 8.

¹¹² II, p. 9.

¹¹³ II, p. 9.

¹¹⁴ II, p. 19.

¹¹⁵ Ibidem.

¹¹⁶ II, p. 20.

¹¹⁷ II, p. 21.

¹¹⁸ II, pp. 36—43.

¹¹⁹ II, p. 40.

¹²⁰ II, pp. 44—59.

Orăștiile, Stoenști, Bughea, Ciocanul) culese într-o călătorie specială de cercetări.

Încă neformat ca istoric, în prefața vol. I, C. D. Aricescu consideră că *Istoria Cîmpulungului* „...nu este alt decît o ghirlandă de flori, culese din grădina istoriei și a tradiției“... de muza sa poetică „...și depusă de-o inimă castă“ pe fruntea locului său natal „spre semn de recunoștință filială și de admirație pentru frumos“. Cu toate acestea, în vederea alcătuirii *Istoriei Cîmpulungului*, pentru care n-avea în istoriografia romînească de pînă atunci nici un model, poetul pe cale de a deveni istoric a studiat cu pasiune toate lucrările, romînești și străine, ce le-a putut găsi în puținele biblioteci publice sau private din țară, izolate sau în coloanele unor publicații ca *Magazinu istoric pentru Dacia*, *Foaie pentru minte, inimă și literatură* sau *Curierul Romînesc*, precum și în cronicile și documentele publicate.

Literatura istoriografică cercetată nu e prea bogată și nu totdeauna cea mai potrivită problemei tratate. Stadiul dezvoltării științei istorice romînești la mijlocul sec. XIX nu permitea o tratare adîncă a istoriei unui oraș așa de vechi cum era Cîmpulungul. Dintre lucrările scrise de romîni sînt citate „Cartea Moldavei“¹²¹ a lui Dimitrie Cantemir, *Cronica romînilor și a mai multor neamuri* a lui Gh. Șincai, care apăruse de curînd, *Istoria pentru începutul romînilor în Dacia* a lui Petru Maior, *Idee repede de Istoria Prințipatului Țării Romînești* a lui Florian Aaron, *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională...* al lui M. Kogălniceanu, *Din itinerarul D. Bolliac*, apărut în *Curierul Romînesc* în anul 1845, *Puterea armată...*, *Despre starea soțială a muncitorilor plugari în Principatele romîne în deosebite timpuri* și *Question économique des Principautés danubiennes* ale lui N. Bălcescu, *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine* și *Souvenirs et impressions d'un proscrit* ale lui Ioan Eliade Rădulescu, lucrarea lui D. Philippide despre istoria Romîniei, *Istoria Romînilor* a lui A. T. Laurian, articolele de istorie ale lui Ion Maiorescu și ale lui Gh. Bariț, privitoare la chestiunea întemeierii Țării Romînești, apărute în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, mai toate citate prescurtat și uneori indicate numai prin numele autorilor.

Dintre lucrările străinilor, sînt utilizate *La Romanie* a lui J. A. Vaillant, *Lettres sur l'histoire de France* a lui Augustin Thierry, *Histoire des martyrs de la liberté* și *Histoire des montagnards* ale lui H. A. Esquiros, ale cărui idei democratice atrăgeau pe autor, *Les Ruines* a lui Volney. *Dictionnaire de droit* de Bousquet, ș. a. Sînt menționați, fără a se arăta și operele folosite, Gibbon, Michelet, Lorenti Suroviecky, Schafarik și Engel. Dintre autorii antici sînt citați Aulus Gellus, la ale cărui *Noctes Attices* se fac trimiteri, Plutarh, Ammianus Marcellinus și Jordanes. Dintre izvoarele străine medievale se menționează, printre altele, *Carmen miserabile* al lui Rogerius.

Un merit deosebit al lui C. D. Aricescu este că, neajutorat suficient de istoriografia timpului, nici de izvoarele publicate, a recurs la utiliza-

¹²¹ *Descrierea Moldovei*.

zarea pe scară largă a izvoarelor inedite. O mare parte din date le-a scos din documentele oraşului Cîmpulung, din hrisoavele bisericii domneşti şi din acelea ale unor moşneni cîmpulugeni, din condicele mînăstirii catolice şi din cele ale mînăstirii Negru Vodă din Cîmpulung, din condica isprăvnicatului jud. Muscel, din acele schiturilor Mărculeşti, Nămăeşti şi Ciocanul şi din cele ale moşnenilor rucăreni. Interesantă este *Pinza oraşului Cîmpulung*, citată deseori, pe care erau copiate 25 hrisoave şi 13 cărţi domneşti, cel mai vechi document fiind din 1559 de la Mircea Ciobanul, iar cel mai nou, certificarea autenticităţii actelor transcrise, făcută de divanul domnesc al lui Constantin Mavrocordat din timpul domniei din 1744—1748. Nota B de la sfîrşitul vol. I al *Istoriei Cîmpulungului* dă rezumatul documentelor transcrise pe *Pinza oraşului Cîmpulung*, iar nota A, o scurtă descriere a bisericii Negru Vodă, întemeiată pe hrisovul din 1647 al lui Matei Basarab, reprodus în *Pinză*.

Au fost puse la contribuţie şi „...nişte fragmente dintr-o satiră pentru boierii cîmpulugeni, de un Leordeanu, comunicate de o damă cîmpulungeană“..., precum şi tradiţia „...consultată în boier, în meserian, în negustor şi în ţărani“¹²², fără a fi fost însă uitate inscripţiile bisericilor şi cele tombale. Cu sinceritate, C. D. Aricescu mărturiseşte că „...fără tradiţie, şi fără puţinele acte, private şi publice, aflate pe la unii cîmpulugeni, n-aş fi putut un pas măcar înainta în dedalul acesta, plin de ciulini şi de pietre“¹²³. E mîhnit în special pentru că n-a putut găsi *ocolnica* Cîmpulungului, documentul care ar fi cuprins, după spusele bătrînilor „...dritele şi privilegiile moşnenilor cîmpulugeni cei de la Negru...“¹²⁴. Bătrînul Aninoşanu, ale cărui informaţii le foloseşte şi B. P. Haşdeu, şi preotul Gheorghe Țirăială i-au furnizat o parte însemnată a „informațiilor“ puse în sarcina tradiției¹²⁵. Regretă că n-a putut utiliza şi cîntecele populare¹²⁶, pe care N. Bălcescu le recomandase ca izvoare istorice. Foloseşte însă monetele vechi¹²⁷ şi preţuieşte investigațiile arheologice. A urmat deci, în documentarea lucrării sale, de aproape, cit şi cum a putut, recomandările lui N. Bălcescu din *Cuvînt preliminaru despre izvoarele istoriei romînilor*, dînd o deosebită atenție hrisoavelor, inscripțiilor şi monetelor, tradiția utilizînd-o numai în lipsa altor izvoare. Pentru partea anterioară sec. XVI, izvoarele de care dispune sînt extrem de puține şi este nevoit să se mulțumească cu presupuneri sprijinite pe unele pasagii din „Cronica țării“ sau pe conjecturile unor istorici contemporani. Arată însă că partea aceasta a lucrării are multe defecte şi goluri. O călătorie de cercetări „...într-adîns, în ambele Dacii, şi în Munticel“¹²⁸, mai cu seamă, cum şi săparea localului Jidava, ar fi neapărate pentru procurarea multor şi interesante documente, atingătoare

¹²² I, p. VII.

¹²³ I, p. VIII.

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ I, pp. 13 şi 58 şi II, p. 46.

¹²⁶ I, p. VII.

¹²⁷ I, p. 35.

¹²⁸ Muscel!

de istoria noastră...“ scrie el în prefața vol. I¹²⁹. Deși folosește așa de abundent și fantezist „tradiția“, pentru partea mai veche de sec. XVI, ține să arate că prețuiește totuși mai mult datele furnizate de inscripții decât informațiile din lucrările istoricilor timpului său, chiar când aceștia sînt Florian Aaron, A. T. Laurian și N. Bălcescu, pentru care avea venerație¹³⁰. Inscripția minăstirii Negru-Vodă — pusă în sec. XVII, ceea ce nu se observă! — este pentru C. D. Aricescu mai valoroasă „... decât spusa cronicarilor, cari au scris și ei după spusele altora, și, cei mai mulți, fără o cercetare critică“¹³¹.

La baza teoretică a *Istoriei Cîmpulungului* stă concepția despre istorie a lui N. Bălcescu. „M-am nevoit, scrie autorul lucrării, pe cît materialul m-a ajutat, și pe cît m-au iertat și mărginitele-mi puteri, a corespunde cu ținta istoriei, care este, după zisa Bălcescului: „A nu se ocupa istoricul numai de oarecare persoane privilegiate, ci a arăta poporul român cu instituțiile, ideile, sentimentele și obiceiurile lui în deosebite veacuri“¹³². Concepția despre istorie a lui N. Bălcescu este prețuită așa de mult încît acesta este comparat cu Jules Michelet: „...zice Michelet al romînilor, istoricul Bălcescu“...¹³³.

Adept al concepției despre dezvoltarea societății omenești a lui N. Bălcescu, C. D. Aricescu vorbește cu entuziasm despre „...lumina științei și căldura dreptății“¹³⁴, se pronunță în favoarea țaranului, contra boierului și a tiraniei, e partizan al progresului și al democrației, făcînd chiar un pas timid înainte față de înaintașul său, cînd afirmă că progresul e tot una cu socialismul¹³⁵. De la N. Bălcescu și-a însușit teoria egalitarismului societății dacice și al celei daco-romane de după înlăturarea dominației patricilor romani, pe care o numește „jugul Romei“¹³⁶, simpatia față de țărani și părerea că patriotismul își avea „...rădăcina în proprietate“..., pentru sprijinirea căreia trimite la lucrările *Despre starea soțială a muncitorilor plugari în Principatele romîne în deosebite timpuri*, și *Question économique des Principautés danubiennes*. Urmînd deaproape pe N. Bălcescu, afirmă că Mihai Viteazul a introdus în țară feudalismul, acuzîndu-l că „...în astă ocaziune nu fu brav de loc“¹³⁷. La C. D. Aricescu sînt mai puternice elementele idealiste decît la N. Bălcescu, în special în timpul cînd scria *Istoria Cîmpulungului*. Căzut abrupt în misticism, autorul acesteia crede că Radu Negru, Mihai Viteazul și Ion Eliade Rădulescu, pentru care avea un adevărat cult, ca unul ce-l lansase ca poet, formau o trinitate spirituală legată prin transmiterea calității primului către al doilea pînă la cel în viață, prin metempsihoza lui Pythagora sau transformăția lui Pierre Leroux!¹³⁸ Insufi-

¹²⁹ I, p. IX.

¹³⁰ I, p. 56.

¹³¹ I, p. 57.

¹³² I, p. VIII.

¹³³ I, p. 49.

¹³⁴ I, p. 96.

¹³⁵ I, p. 43.

¹³⁶ I, p. 21.

¹³⁷ I, p. 93.

¹³⁸ I, p. 49.

ciența spiritului critic îl face să considere poema eroică *Mihaiada* a lui Eliade sau romanul *Le Juif errant* al lui Eugène Sue, lucrări din care poate să-și ia informații ¹³⁹, sau să aibă încredere exagerată în autoritățile istoriografice românești ale timpului său; „Aceasta este istoria, scrie el cu siguranța omului lipsit de spirit critic, și când istoria e scrisă de Maiorești și Lauriani, Bălcești și Rădulești, istoria aceea face autoritate, ca evanghelia...” ¹⁴⁰. Din fericire pentru autorul *Istoriei Cîmpulungului*, el nu e consecvent și dă, mai întotdeauna când le are, încredere mai mare inscripțiilor și hrisoavelor!

La apariția ei, în anii 1855 și 1856, *Istoria Cîmpulungului* n-a impresionat pe contemporani, cărora, într-o vreme când toată Europa se preocupa tot mai mult de problema lichidării războiului Crimeii, trecutul unui oraș de provincie li se părea o chestiune secundară, lupta pentru unirea națională dominând toate mințile românești. Totuși, lucrarea a constituit, la timpul său, o contribuție prețioasă pentru dezvoltarea științei istorice române. Era prima monografie scrisă în limba română privind trecutul unui oraș al țării, în care se expuneau pe larg împrejurările formării, dezvoltării și apoi ale stagnării unei comunități orășenești, ai cărei membri aveau dreptul să ia parte la conducerea intereselor lor locale prin reprezentanți, județul și pîrgarii, aleși anual. După lucrările lui N. Bălcescu, privind istoria armatei la romîni, lucrarea lui C. D. Aricescu era un nou pas în cunoașterea instituțiilor trecute ale poporului român. Scrisă în spiritul democratismului și al patriotismului militant, ea servea lupta împotriva privilegiilor boierești și pentru înfăptuirea unității naționale. Depășită atât din punct de vedere metodologic, cât și în ceea ce privește informația pe care se sprijină, ea prezintă totuși și astăzi interes pentru cercetătorii instituțiilor orășenești vechi ale Țării Românești. *Istoria Cîmpulungului* dă o imagine, uneori umbrită de legende, a transformării unei obștii sătești într-o comunitate orășenească medievală și a decăderii acesteia, în a doua jumătate a sec. XVIII, sub loviturile economiei bănești. Capitolul *O aruncătură de ochi asupra moravurilor timpurilor trecuți* prezintă interes atât pentru istorici, cât și pentru un public de cititori mai larg, prin înfățișarea plastică a moravurilor orășenești de la sfîrșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX. Utilizarea largă a materialelor documentare, de arhivă, am zice, dacă ele n-ar fi fost împrăștiate la zeci de posesori — este o dovadă a prețului ce trebuie pus, la o sută de ani, pe o lucrare care, în această direcție, constituia aproape un început.

După apariția *Istoriei Cîmpulungului*, care nu s-a bucurat de succesul sperat de autor, C. D. Aricescu a neglijat multă vreme cercetările în domeniul istoriei, afundîndu-se în lupta pentru unirea Moldovei cu Țara Românească și apoi în cea pentru înlăturarea privilegiilor boierești

¹³⁹ I, p. 172.

¹⁴⁰ I, p. 59.

și dotarea țării cu instituții burghezo-democratice. Eșuarea carierei sale politice nu l-a zdrobit, ci l-a împins să revină la vechea sa luptă, dusă acum însă pe calea cercetărilor științifice. Fostul revoluționar și-a îndreptat în mod firesc atenția asupra celor două evenimente, care zguduiseră societatea românească în prima parte a sec. XIX: răscoala din 1821 și revoluția de la 1848. Referitor la aceasta din urmă s-a mulțumit să tipărească cele trei volume din *Corespondința secretă*. A izbutit însă să elaboreze și să tipărească *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, prima monografie românească a răscoalei lui Tudor Vladimirescu.

Pentru poporul român, după înfăptuirea unirii și înlăturarea formațiunii feudale, problema principală devenea obținerea independenței României. Făcînd o largă expunere a răscoalei din 1821, care puse problema înlăturării dominațiunii turcești și constituise punctul de plecare al mișcării naționale în Țara Românească, C. D. Aricescu contribuia la exaltarea patriotismului și la ascuțirea urii contra moșierimii conservatoare, descendentă a boierimii romîno-fanariote dinainte de 1821, care continua să apese masele țărănești.

Pînă la Florian Aaron și M. Kogălniceanu, răscoala din 1821 fusese considerată ca o nenorocire, iar Tudor Vladimirescu ca un tîlhar de către cronicarii puși în serviciul boierimii¹⁴¹. N. Bălcescu exaltă pe Tudor Vladimirescu și-l prezintă ca exponent al poporului român în lupta lui de eliberare națională și socială¹⁴². De aci înainte el devine un erou al poporului pentru toți partizanii progresului. Apar tot mai des memorii, studii, articole și chiar lucrări literare privitoare la răscoala din 1821. Contemporani și uneori părtași ai acesteia, care nu gîndiseră niciodată c-ar putea să devină istorici, sînt antrenați să-și scrie și să-și publice amintirile despre sbuciumatul an 1821. Un asemenea participant la răscoală, Mihai Cioranu, cu îndemnul și concursul lui C. D. Aricescu, și-a alcătuit și publicat singura sa lucrare: *Revoluția lui Tudor Vladimirescu*, editată de C. A. Rosetti în anul 1859¹⁴³. Ziarul *Romînul*, al cărui administrator și colaborator era C. D. Aricescu, publică în anul 1862, în nr. 299—300, 304,307—308, 312—314 și 316—317, *Memoriu spre a servi la istoria lui Tudor Vladimirescu*, al altui participant la răscoală, Chiriac Popescu, șeful gărzii personale a lui Tudor Vladimirescu. Ceva mai tîrziu, în 1868, *Trompeta Carpaților*, redactată de Cezar Bolliac și avînd colaborator pe C. D. Aricescu, publica în numerele 646—657, 659—662, 665—667, 671—679, 681—682 și 684—685, *Chronica revoluțiunii din 1821* de Ion Dirzeanu, fost șef de masă la visterie în 1821, lucrare largă, întemeiată pe acte publice, din care reproduce un însemnat număr.

Interesul pentru răscoală din 1821 crescuse așa de mult, încît la 1869 Gr. H. Granda publica în *Albina Pindului* o nuvelă istorică, *Ip-silant și Tudor*, iar o asociație patronată de B. P. Hașdeu, *Romînimul*,

¹⁴¹ V. Maciu, *Insemnătatea istorică a lui Tudor Vladimirescu*, în *Studii*, anul 4 (1951), nr. III, pp. 138—139.

¹⁴² *Opere*, II, p. 102, București, 1940.

¹⁴³ C. D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, p. XXV, Craiova, 1874.

organiza în 1871 o serbare de comemorare a lui Tudor Vladimirescu, cu care ocazie B. P. Hașdeu rosti cuvîntul de deschidere¹⁴⁴.

Pe de altă parte în limba greacă, în franceză și germană, apăruseră și apăreau încă memorii și lucrări de istorie referitoare la evenimentele din 1821, în care, uneori, Tudor Vladimirescu, și prin el poporul român, era prezentat în colori defavorabile, ceea ce nu convenea patrioților romîni. Se impunea deci alcătuirea grabnică a unei lucrări științifice cuprinzătoare, în care izvoarele locale, necunoscute istoricilor străini, să fie utilizate, pentru a se înlătura interpretările eronate sau falsurile privitoare la răscoala din 1821.

Arestat și condamnat în 1849 pentru activitatea sa revoluționară și patriotică, adept al concepției despre istorie a lui N. Bălcescu, C. D. Aricescu arătase încă de pe cînd pregătea volumul II al *Istoriei Cîmpulungului*, în 1855, un mare interes pentru soarta tragică a lui Tudor Vladimirescu. Mersese special la Golești, la casele lui Dinicu Golescu .....ca să vedem fușorul de pe de-asupra porții unde a fost prins Domnul Tudor Vladimirescu de sbirii lui Ipsilante, și de unde a fost poprit la Tîrgoviște, unde-l uciseră! — Inșă nu putură ucide și memoria eroului de la 1821, care ne scăpă de fanarioți!"¹⁴⁵ Ceva mai tîrziu, în 1859, cum arată el însuși, cunoscînd pe Mihail Cioranu, în casa socrului său Dimitrie Ciocîrdia .....și aflînd de la dinsul că a făcut parte din oastea lui Tudor...". l-a îndemnat .....cu stăruință a scrie tot ce știa în privința mișcării de la 1821, spre a se putea prepara materialul pentru descrierea acelu mare eveniment"¹⁴⁶. Director al Arhivelor Statului în 1869, și în 1871—1876, putu să găsească documente privitoare la răscoala de la 1821 necunoscute pînă atunci și avu și timpul necesar cercetărilor.

La 21 ianuarie 1873 C. D. Aricescu semna prefața *Istoriei revoluțiunii romîne de la 1821*, lucrarea apărînd însă de abia în anul următor, 1874, în Editura tipografiei romîne G. Chițu și I. Theodorian din Craiova, în același timp cu *Acte justificative la Istoria revoluțiunii romîne de la 1821*, considerată ca al doilea volum, deși nu se arată aceasta pe copertă, ci incidental, în nota I a p. XVIII și în alte note de la alte pagini. Pe coperta interioară, în loc de motto se reproduce în romînește propoziția „Adevărata istorie națională zace încă sub praful cronicelor contemporane” din *Lettre l-ère sur l'histoire de France* a lui Augustin Thierry, menită să scoată în evidență de la început nouitatea materialelor documentare ce se utilizează, iar pe p. V, o alta, de Miron Costin: „Scopul istoriei este a fi unmașilor de învățătură”, care indică gîndul practic ce l-a călăuzit pe autor. Un portret în bust al lui Tudor Vladimirescu urmează coperta interioară, litografiat pe demi-carton după portretul făcut de Theodor Aman pe baza indicațiilor lui Petrache Poenaru, la acea dată membru al Academiei Romîne¹⁴⁷, semănînd însă în chip izbitor cu portretul din biserica din Prejna, pe care probabil că pictorul l-a

¹⁴⁴ *Columna lui Traian*, nr. 22 din 1871.

¹⁴⁵ *Istoria Cîmpulungului*, II, p. 111, București, 1856.

¹⁴⁶ *Istoria revoluțiunii de la 1821*, pp. XXV—XXVI.

¹⁴⁷ O. c. p. XV. A se vedea portretul întreg la Radu Bogdan, — *Theodor Aman*, p. 132 și planșa XXXII, [București], 1955.

cunoscut. La finele volumului sînt două facsimile, primul după scrisoarea dela 1 martie 1811 a lui Tudor Vladimirescu către Ghiță Băescul, al doilea după un bilet din 29 decembrie 1843 al episcopului Ilarion către Petrache Poenaru. Lucrarea este dedicată acestuia: „Decanul învățămîntului public, secretarul lui Tudor Vladimirescu, membru al Academiei Romîne“¹⁴⁸. O scrisoare adresată aceluiași Petrache Poenaru¹⁴⁹ arată motivele de recunoștință personală și națională ce l-au îndemnat pe autor să-i dedice opera sa, desigur cea mai importantă dintre lucrările sale. Alături de note autobiografice, se arată aici rolul lui Petrache Poenaru în răscoala de la 1821, în organizarea învățămîntului național și ca luptător pentru progres.

O prefață cuprinzătoare¹⁵⁰ arată însemnătatea istorică a răscoalei din 1821 și a personalității lui Tudor Vladimirescu, deplînge faptul că românii cunosc bine evenimentele istoriei lor peste care au trecut șase sute de ani, dar cele „...petrecute în România acum 52 de ani, le sînt prea puțin cunoscute...“¹⁵¹, iar străinii le cunosc prin intermediul lucrărilor de istorie grecești, care-l arată pe Tudor Vladimirescu ca trădător¹⁵² în timp ce chiar unii dintre romîni au considerat răscoala din 1821 ca nelegiuită, cum a făcut în ședința din 4 noiembrie 1857 a divanului ad-hoc muntean deputatul boier Ioan Oteteleșianu, sprijinit de N. Lahovari, N. Pîcleanu și C. Robescu. *Istoria revoluțiunii romîne de la 1821* este merită să expună evenimentele „...bazate pe acte autentice, pe memorii și pe martori de încredere“... pentru ca românii „...să depuie tributul lor de recunoștință pe mormîntul acestui martir al libertății noastre de la 1821...“¹⁵³

Lucrarea se compune dintr-o lungă introducere, din expunerea izbucnirii, dezvoltării și prăbușirii răscoalei, și dintr-o concluzie intitulată *Cîteva observațiuni asupra revoluțiunii greco-romîne de la 1821, și a capilor acelei revoluțiuni*.

În introducere, se arată că răscoala a fost cauzată de „...domnia fatală a fanarioților...“, caracterizată pe baza lucrării grecului Marc Philippe Zalloni, *Essai sur les Fanariotes*, și a lucrărilor lui N. Bălcescu, și se înfățișează personagiile principale ale dramei din 1821: Tudor Vladimirescu, Alexandru Ipsilanti, episcopul Ilarion, căpitanul Iordache Olimpiotul, căminarul Sava, Caravia, Farmache, Iancu Jianu și Cîrjaliu.

Expunerea desfășurării răscoalei se face în 40 de capitole, primul fiind *Consecințele Congresului de la Viena și ultimul, Primii domni romîni după revoluțiunea de la 1821*. -

Apăsarea popoarelor de către monarhii absoluți sprijiniți de Sfînta Alianță duce la organizarea societăților secrete revoluționare, printre care și Eteria, care aveau scopul să răstoarne guvernele tiranice prin insurecții. Eteria a căutat să folosească împotriva turcilor forțele armate

¹⁴⁸ P. VII.

¹⁴⁹ Pp. IX—XV.

¹⁵⁰ Pp. XVII—XXX.

¹⁵¹ P. XVIII.

¹⁵² Pp. XIX—XX.

¹⁵³ P. XXII.

și diplomatice ale Rusiei, dar țarul Alexandru I se temea de revoluție¹⁵⁴. Cu toate acestea, Alexandru Ipsilanti, conducătorul Eteriei, a alcătuit planul răscoalei contra turcilor, pornind de la ipoteza că țarul îi va trimite o mare armată în ajutor¹⁵⁵. În afară de greci trebuiau să ia parte la răscoală, pentru a se elibera împreună, românii, bulgarii, sîrbii și albanezii, lupta ducîndu-se în numele credinței creștine ortodoxe¹⁵⁶. Tudor Vladimirescu, înțeles cu Hagi-Prodan și Dim. Makedonski, ca să răscoale poporul pentru a-l emancipa, avea și sprijinul secret al unora dintre marii boieri¹⁵⁷. La 23 ianuarie 1821, el dădu prima sa proclamație la Padeș, în care îndemna ca numai averile „...rău cîștigate” ale boierilor tirani să se ia în folosul obștesc. Țăranii „...se înțelege că nu puteau distinge averile cele bine cîștigate de cele rău cîștigate...” ale boierilor și le atacau pe toate¹⁵⁸. Răscoala n-ar fi avut însă decît scopul de „...a protesta contra tiranilor ș-a arunca sămînța emancipării, de care aveau să profite mai tîrziu românii”¹⁵⁹. Țăranii se răscolară totuși contra boierilor și considerau pe Tudor, care „...propaga la tot pasul libertate și scutire de dăjzii și de podvezi...”¹⁶⁰ drept cap al lor. O parte din boierii din județe se opuneau răscoalei, iar boierii din Divan se prefăceau că i se opun, fără a lua măsuri eficace pentru sfărîmarea ei, dar și fără a participa direct la ea. „...Vitejia făcuse loc diplomației. Boierii de la 1821, ca cei de la 1848, voiau să prinză șarpele cu mîna altuia”...¹⁶¹ Căimăcămia, încredințîndu-se că „...mișcarea se face nu numai contra grecilor, ci și contra boierilor” caută s-o infrîngă.¹⁶² Boierii solicită consulului rus aprobarea de a cere intervenția armatelor turcești, dar el s-a opus¹⁶³. Răscoala începe să se transforme în anarhie. Unii dintre arnăuții, ce trecuseră de partea răscoalei, fugiră din tabără și se dedară la tîlhării, atacînd pe boieri și pe negustori¹⁶⁴. Tudor sancționează aspru pe jefuitorii boierilor de la Benești și apoi arată Adunării poporului secretul răscoalei, anume că aceasta n-a fost pornită contra boierilor, ci contra jugului turcesc¹⁶⁵.

Între timp, Alexandru Ipsilanti trece Prutul la 22 februarie 1821 și, la îndemnul boierului Rizo Nerulos, renunță de a proclama desființarea privilegiilor boierești și egalitatea politică, căutînd a se sprijini pe boeri și anunțînd „că o mare pulere e gata a pedepsi pe turci, dacă ar cuteza să intre în Moldova”¹⁶⁶. La 5 martie, el asigură Divanul din

¹⁵⁴ *Istoria revoluțiunii...*, p. 78.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 81.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 87.

¹⁵⁷ *Ibidem*, pp. 90—91.

¹⁵⁸ *Ibid.*, p. 99.

¹⁵⁹ *Ibid.*, p. 100.

¹⁶⁰ *Ibid.*, p. 104.

¹⁶¹ *Ibid.*, p. 107.

¹⁶² *Ibid.*, p. 108.

¹⁶³ *Ibid.*, p. 119.

¹⁶⁴ *Ibid.*, p. 136.

¹⁶⁵ *Ibid.*, p. 139.

¹⁶⁶ *Ibid.*, pp. 144—145.

București de concursul Rusiei, afirmînd, fără temeii, că trupele ruse din Basarabia au și primit ordinul să treacă Prutul¹⁶⁷. Însă țarul Alexandru I, ce se afla la Laybach la congresul Sfintei Alianțe, care discuta măsurile ce trebuiau luate pentru înăbușirea mișcării revoluționare din Italia, aflînd despre răscoala lui Tudor și a lui Alexandru Ipsilanti, le dezavuă¹⁶⁸. Știrea despre aceasta n-ajunse la București decît către mijlocul lui martie.

După ce Tudor trecu Oltul, o mare parte din boieri, începînd cu Grigore Brîncoveanu, fugiră în Transilvania, urmați curînd de consulul rus și de cel austriac. De la Bolintinul din vale, la 16 martie, Tudor dădu o proclamație către populația Bucureștilor, în care amenința pe cei ce se vor opune „voînții poporului“¹⁶⁹. A doua zi, la 17 martie, de fapt la 21¹⁷⁰, Tudor a intrat în București în fruntea a o mie de panduri și a arnăuților călări ai lui Makedonski¹⁷¹, în realitate 3000 panduri și 1500 arnăuți¹⁷². Recunoscînd aci „...guvernul provizoriu“ compus din boierii rămași în țară, el rămînînd „...capul puterii executive“¹⁷³. Ca urmare în aceeași zi, de fapt la 23 martie numai¹⁷⁴, dădu o proclamație către orașenii și țărani din județe, arătîndu-de, „...cauzele ridicării poporului, care l-a silit a se pune în fruntea lui“ și îndemnîndu-i sau să vină la sine ca ostași sau să plătească dajdia „...înlesnind oștirii proviziunile necesarii“¹⁷⁵. La 25 martie 1821 sosi la Colentina și Ipsilanti, care primi a doua zi pe mitropolit și pe boieri. Tudor merse numai cînd primi în tabăra sa ca ostatec pe căminarul Sava¹⁷⁶. În convorbirea ce avu, se convinse că Ipsilanti persista în afirmația neîntemeiată că va primi ajutor de la țarul Rusiei¹⁷⁷. În loc să treacă Dunărea contra turcilor, cum declarase, Ipsilanti se retrase la Tîrgoviște, așa încît Tudor rămase în București două luni, în care timp guvernă țara cu concursul boierilor¹⁷⁸, ducînd în același timp tratative cu turcii de la Silistra și cu cei de la Giurgiu. Boierii, voind să fugă la Ipsilanti, fură arestați la Belvedere și siliți să conducă administrația țării din arest. Tudor se arăta însă prea aspru cu abaterile de la disciplină ale pandurilor, ușurînd astfel trădarea lor, tocmai cînd el „...trebuia să menajeze pe căpitani...“¹⁷⁹.

După acordul cu ambasadorul rus din Constantinopol, turcii intrară mai întîi în Oltenia, unde duseră lupte mărunte cu pandurii lui Ion So-

¹⁶⁷ *Istoria revoluțiunii...*, p. 154.

¹⁶⁸ *Ibid.*, p. 163.

¹⁶⁹ *Ibid.*, pp. 186—187.

¹⁷⁰ A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările românești, 1821—1822*, p. 260, București, 1945.

¹⁷¹ C. D. Aricescu, *Ist. rev. 1821*, p. 188.

¹⁷² A. Oțetea, *o. c.*, p. 260.

¹⁷³ C. D. Aricescu, *o. c.*, p. 193.

¹⁷⁴ A. Oțetea, *o. c.*, p. 234.

¹⁷⁵ C. D. Aricescu, *o. c.*, p. 196.

¹⁷⁶ *Ibid.*, p. 201.

¹⁷⁷ *Ibid.*, p. 205.

¹⁷⁸ *Ibid.*, p. 208.

¹⁷⁹ *Ibid.*, pp. 220—221.

lemon, apoi trecură Dunărea și în Muntenia, îndreptându-se către București. Față de această situație, Tudor eliberă pe boieri de la Belvedere și-i trimise la Cozia cu o gardă, care fu convinsă de mitropolit să-i lase să meargă la Brașov¹⁸⁰. La apropierea turcilor de București, Tudor porni către nordul Olteniei, prin Pitești, plecând cu 4000 panduri, 500 bulgari călări, comandați de Hagi Prodan și Dim. Makedonski, și cinci tunuri¹⁸¹. Peste Olt, voia să se sprijine pe minăstirile aprovizionate din timp de el „...în caz cînd turcii n-ar satisface legitimele cereri ale poporului”¹⁸². Pe drum, el ucidea pe toți pandurii și armăuții, ce se dedau la jafuri chiar asupra țăranilor, ceea ce produse nemulțumirea căpitanilor¹⁸³. Iordache Olimpiotul, ce-i aținea calea la Pitești, profită de aceasta pentru ca, prin mijlocirea lui Hagi-Prodan și a lui Dim. Makedonski, să-l aresteze cu consimțămîntul căpitanilor¹⁸⁴. Fără judecată, în noaptea de 26 spre 27 mai 1821 uneltele lui Ipsilanti îl asasină¹⁸⁵.

Căminarul Sava trecu de partea turcilor și Ipsilanti părăsi Tîrgoviștea, concentrîndu-și forțele în nordul Olteniei. Deși superioare numeric turcilor, dar lipsite de disciplină, acestea fură înfrînte la Drăgășani¹⁸⁶. După ce căminarul Sava ajută să se sfărîme rezistența eteriștilor în Muntenia, Chehaia-bey, comandantul turc din București, îl asasină¹⁸⁷. Ajuns pînă la minăstirea Secu, în Moldova, Iordache Olimpiotul moare ca un erou¹⁸⁸.

După sfărîmarea răscoalei, turcii numesc în Moldova caimacam pe Ștefan Vogoridi iar pe Constantin Negri în Muntenia și se străduiesc să convingă pe boierii fugiți să revină în țară, însă boierii cei mai compromiși nu reveniră decît la 1826. Ne mai avînd încredere în fanarioți, în iulie 1822, turcii numesc domnitor în Moldova pe Ion Sandu Sturdza, iar în Muntenia pe Grigore Ghica¹⁸⁹, cu care se restabili domnia pămîntenilor.

Urînd pe N. Bălcescu, se caracterizează răscoala ca „...o mișcare națională și democratică”¹⁹⁰. În timp ce Tudor era sobru, capabil militar, Ipsilanti se ținea de petreceri, s-a dovedit comandant incapabil și inconsecvent cu afirmațiile din proclamațiile ce dădea, negrăbindu-se să se ducă în Morea pentru a scăpa „...și oștirea greacă d-o ruină completă și țara noastră de atîtea nenorociri”¹⁹¹. El a dovedit și incapacitate politică în raporturile cu țarul Alexandru I și în cele cu Tudor, pe care s-a grăbit să-l asasineze, în loc să-l folosească¹⁹². Trădarea căpitanilor are

¹⁸⁰ C. D. Aricascu, o. c., p. 225.

¹⁸¹ Ibid., p. 227.

¹⁸² Ibid., p. 230.

¹⁸³ Ibid., pp. 236—237.

¹⁸⁴ Ibid., pp. 245—249.

¹⁸⁵ Ibid., p. 255. În realitate, Tudor a fost asasinat în noaptea de 6 spre 7 iunie.

¹⁸⁶ Ibid., pp. 289—293.

¹⁸⁷ Ibid., pp. 299—301.

¹⁸⁸ Ibid., p. 312.

¹⁸⁹ Ibid., p. 340.

¹⁹⁰ Ibid., p. 344.

¹⁹¹ Ibid., p. 347.

¹⁹² Ibid., p. 348—349.

circumstanțe atenuante, pentru că ei știau că trebuie să lupte contra turcilor, iar Tudor era prea aspru. Boierimea l-a numit pe Tudor țilhar¹⁹³, dar „...junimea progresistă, încă de la 1835 ridica pe Tudor pe pedestalul său, arătându-l țării aceea ce a fost în realitate, un *liberator martir*, care se sacrificase pentru drepturile țării și pentru ușurarea claselor muncitoare, și de la care datează era domniilor pămîntene”¹⁹⁴.

Acte justificative la istoria revoluțiunii romîne de la 1821, deși este arătată ca vol. II al lucrării în repetate rînduri¹⁹⁵, nu face parte totuși din ea, ci constituie o culegere de izvoare, pe care o vom cerceta alături de celelalte culegeri publicate de C. D. Aricescu.

Cum arată în prefața *Istoriei revoluțiunii romîne de la 1821*, acesta s-a întemeiat în expunerea răscoalei „...pe acte autentice, pe memorii și pe martori de încredere...”¹⁹⁶, dar a utilizat și literatura problemei, aproape în întregime pe cea romînească, ajungînd pînă la articole de gazetă, și o bună parte a celei străine. Ideile de bază, sînt cele ale lui N. Bălcescu, din *Question économique...* și din *Mersul revoluției...*¹⁹⁷. Pune mare preț pe memoriul lui Ion Dirzeanu. „Dintre memoriile scrise în limba romînă, spune el, memoriul lui Dirzeanu este cel mai complet și mai exact”. Ca șef de masă la visterie la 1821, însărcinat cu corespondența județelor oltene, acesta a putut cunoaște de aproape mersul evenimentelor în timpul răscoalei. „Fără memoriul Dirzeanului, continuă Aricescu, mărturisim că opera noastră ar fi fost incompletă; căci acel memoriu conține multe acte publice, reproduse de noi în piesele justificative, pe care nu le-am putut afla în Arhiva Statului...”¹⁹⁸. Memoriul lui Chiriac Popescu „...deși destul de exact, este din nenorocire necomplet: căci începe de la plecarea lui Tudor de la Cotroceni, și vine pînă după înfrîngerea eteriștilor la Drăgășani, trecînd foarte repede asupra lui Tudor la Golești...”¹⁹⁹. Memoriul lui Mihail Cioranu, deși scris din indemnul și cu ajutorul lui Aricescu, i-a fost de mai puțin folos, deoarece „...copiază, într-un mod servil, pe Ilie Fotino în cea mai mare parte”²⁰⁰. Au fost însă utilizate din plin memoriul lui Iordache Oteteleşeanu, scris la 1857 și pus la dispoziția autorului de Petrache Poenaru, memoriul lui Ioan Solomon, publicat în 1862, și acela al lui Dumitru Protopopescu, și el un participant la evenimentele din 1821.

Din literatura greacă se utilizează, cu ajutorul lui G. Ioanid, fostul profesor de limba greacă de la Colegiul Sf. Sava al lui C.D. Aricescu, și cu acela al lui P. N. Georgescu, funcționar al Arhivelor Statului, *Δοκίμιον ιστορικόν περί της ελληνικής Ἐπαναστάσεως* a lui Ioan Philimon, un participant la răscoala eteristă, lucrare apărută la Atena în 1859, și *Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti în revoluțiunea din 1821 supra-*

¹⁹³ C. D. Aricescu, o. c., p. 374.

¹⁹⁴ Ibid., p. 377.

¹⁹⁵ De pildă la pp. XXI, XXIV, 280, 283 și 395.

¹⁹⁶ Ibid., p. XXII.

¹⁹⁷ Ibid., pp. XVIII, 2—3 și 344—345.

¹⁹⁸ Ibid., p. XXIV.

¹⁹⁹ Ibid., p. XXV.

²⁰⁰ Ibidem.

numită *Zavera* a lui Ilie Fotino, tipărită tot în 1874 ca și *Istoria revoluțiunii romine de la 1821*, în traducerea lui P. M. Georgescu, menționat ca ajutor al lui Aricescu, care-i mulțumește „...pentru traducerea în mare parte din istoria lui Fotino și a lui Filimon...”, utilizată de el în manuscris. Ambele lucrări nu numai că sînt deseori citate, dar sînt și prețuite pentru valoarea lor informativă²⁰¹. Ioan Philimon și Ilie Fotino au fost „...mai bine informați despre mișcarea noastră de la 1821. Cel dintîi ca martor ocular; cel de-al doilea, procurîndu-și multe acte relative la acea mișcare”²⁰². Lucrarea lui Ilie Fotino, tipărită în grecește la Leipzig în 1846, se întemeiază pe însemnările istoricului Dionisie Fotino, unchiul autorului ei, eterist ca și Ioan Philimon, precum și pe mărturiile episcopului Ilarion.

Dintre francezi, doi memorialiști sînt utilizați mai mult: Maxime Raybaud, a cărui lucrare sub titlul *Mémoires sur la Grèce pour servir à l'histoire de la guerre de l'indépendance, accompagnés de plans topographiques* apărea la Paris, în două volume în anii 1824—1825 cu o introducere des utilizată și ea a lui Alph. Rabbe, și F. G. Laurençon, al cărui memoriu apăru la Paris chiar în mai 1822 sub titlul *Nouvelles observations sur la Valachie, sur ses productions, son commerce, les moeurs et coutumes des habilans, et sur son gouvernement; suivies d'un Précis Historique des événemens qui se sont passés dans cette province en 1821, lors de la révolte de Théodore et de l'invasion du prince Ipsilanti*. Prima lucrare, în special introducerea lui Rabbe, e considerată ca părținitoare pentru Ipsilanti, a doua e mult prețuită și constituie într-adevăr un izvor informativ de mîna întîi, deoarece autorul său a fost martor ocular și fiind străin putea relata obiectiv evenimentele. „Laurençon, dimpreună cu Dirzeanu, scrie Aricescu, merită tot crezămintul, atît pentru că au fost ei singuri martori oculari, și puși în poziție a afla totul, unul ca amic al agenților consulatului francez, altul ca cap de masă la visterie: apoi relațiile lor sînt de acord cu actele existente, sau reproduse de alții, cum și cu marturii”²⁰³. Laurençon însuși declara, că nici ura nici răzbu-narea nu i-au condus pana, capiî celor două oștiri, adică Tudor Vladimirescu și Ipsilanti, nefiindu-i cunoscuți”²⁰⁴. Mulțumit de el, Aricescu declară că „Opera lui Laurençon este cea mai exactă și mai imparțială”²⁰⁵.

Lucrarea germanului G. G. Gervinus, utilizată în traducerea franceză apărută la Paris în 1863 sub titlul *Insurrection et régénération de la Grèce*, destul de des citată, nu e considerată destul de completă în ce privește răscoala romînăscă, deși imparțială față de eterie și Ipsilanti²⁰⁶. Desigur, cu ajutorul unui cunoscător al limbii germane, poate chiar al lui Gr. N. Mano, care i-a pus-o la dispoziție²⁰⁷, a folosit și lucrarea bine documentată a lui Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Grie-*

²⁰¹ C. D. Aricescu, o. c., p. XXIX.

²⁰² Ibid., p. XXI.

²⁰³ Ibid., pp. XXIII—XXIV.

²⁰⁴ O. c., p. 112.

²⁰⁵ Ist. rev. p. XXIV.

²⁰⁶ Ibid., p. XXIV.

²⁰⁷ Ibid., p. XXIX.

*chen vom türkischen Reiche im Jahre 1821 und der Gründung des helle-nischen Königreiches. Aus diplomatischen Standpunkte*²⁰⁸. Cu ajutorul lui Peșiacov, translator de limba slavă la Arhivele Statului²⁰⁹, s-a putut utiliza și lucrarea scrisă în spirit progresist și favorabilă rominilor, datorită bul-garului S.N. Palauzov, un bun cunoscător al împrejurărilor din țările romine în sec. XIX, *Ruminschia gospodarstva Valahia i Moldavia v istorico-politicescom otnoșenii*, apărută la Petersburg în 1859.

C.D. Aricescu a căutat să verifice afirmațiile memorialiștilor și istoricilor prin confruntare, ajungînd uneori să citeze câte patru cinci autori pentru un singur fapt, dar mai ales prin acte tipărite sau de arhivă. Pentru că erau puține acte tipărite, în afară de cele ale lui Ioan Philimon și Ion Dirzeanu, el utilizează acte din arhive, inedite, cum făcuse și cînd a scris *Istoria Cimpulungului*, mai ales că, director al Arhivelor Statului, în anii 1869 și 1871—1876, era în cea mai favorabilă situație de a le găsi. A putut astfel folosi informațiile culese din condicele 85,88,96 și 123 precum și dosarele 4241 și 13256 ale Arhivelor Statului din București.

Pentru a înlătura golurile de informație și contradicțiile dintre unele izvoare, face călătorii în localitățile unde a început răscoala, în special în județele Gorj și Mehedinți, spre a căuta noi materiale documentare și, în lipsa acestora, mărturii ale contemporanilor răscoalei încă în viață. El recurge însă cu multă prudență la mărturii, căci s-a convins, din confruntarea a trei martori ai ultimelor zile ale lui Tudor, asupra felului cum a fost asasinat conducătorul răscoalei, anume C. Herescu, fost ăterist, Ioniță Columbeanu din Vladimiri, pandur și rudă a lui Tudor, și Malla, fost mavrofor, că ele se contradic, ceea ce-l determină să conchidă: „...cît de eronate sînt aceste aserțiuni, și cît de greșită ar fi o istorie cînd s-ar baza numai pe martori, fie chiar oculari”²¹⁰. Dintre contemporanii răscoalei, dă mai multă crezare, lui Nicolae Popescu din Mușetești, gră-măticul episcopului Ilarion, și lui Petrache Poenaru, fostul secretar de romînește al lui Tudor Vladimirescu, pe care-l citează des. Alte mărturii sînt aduse în discuție numai ca ipoteze sau pentru verificarea unor informații culese din memorii sau lucrări.

Conștient că multe din aspectele răscoalei din 1821 i-au rămas necunoscute, C. D. Aricescu arată că mai sînt „...și trebuie să mai existe multe acte și memorii necunoscute încă, cari, date publicității, vor revărsa o lumină mare asupra evenimentelor politice de la 1821”²¹¹. Eforturile depuse de el pentru strîngerea materialelor documentare, pentru alcătuirea unei monografii a răscoalei din 1821, au fost însă considerabile, ținînd seama de nivelul la care se afla știința istorică din România în al optulea deceniu al secolului trecut.

În *Istoria revoluțiunii romine de la 1821*, greșit se arată fanarioții ca principala cauză a exploatării crunte la care erau supuși țărani din Moldova și Țara Romînească înainte de 1821, fără să se aibă curajul a se

²⁰⁸ Wien, 3 volume.

²⁰⁹ C. D. Aricescu, *Ist. rev.* p. XXIX.

²¹⁰ *Ibid.*, p. XXII.

²¹¹ *Ibid.*, p. XVII.

privi mai adinc, anume că fanarioții erau numai instrumentele jugului otoman. De asemenea, greșit este Tudor prezentat ca un erou predestinat care ar fi cugetat încă din tinerețe „...la mijloacele d-a scăpa țeara de greci și de ciocoi, prin ajutorul Rusiei...”²¹², cu toate că era greu să se poată concepe că țarul Rusiei s-ar fi putut ridica împotriva dominațiunii boierilor și a fanarioților în Moldova și Țara Românească. Tudor e prezentat idealist: „...omul providențial, care avea să răzbune poporul d-un secol de suferințe fără exemplu ș-al scăpa de călăii săi...”²¹³. Deși se analizează, potrivit datelor din izvoare, atitudinea lui Tudor față de eterie și de turci, totuși greșit se generalizează, atribuindu-i-se intenția de a fi acționat tot timpul ca să dea răscoalei „...un caracter curat național, lucrind în favoarea emancipării rominilor de sub tutela fatală a grecilor din Fanar”²¹⁴. Nu s-a ținut seama că la 1821 conștiința națională a poporului romin din Muntenia nu era încă formată, fapt pe care Aricescu e silit să-l constate, deși indirect, când analizează cauzele trădării lui Tudor de către căpitanii săi²¹⁵. Desigur că, numai pornind dela considerația că răscoala din 1821 a fost o acțiune îndreptată contra fanarioților s-a putut să se prezinte începuturile ei în Oltenia ca o mișcare națională²¹⁶, cind de fapt ea n-avea atunci, în ce privește masele țărănești, decît un caracter antifeudal, pe care însuși Tudor li-l indicase în parte.

Impins de informațiile contradictorii, ce-i dau izvoarele ce avea la îndemină, poate și de contradicțiile lui proprii, C.D.Aricescu ezită în unele din afirmațiile sale. Stabilind atitudinea lui Tudor față de eterie, după plecarea din București, el clatină între părerea că Tudor ar fi voit să ducă lupta contra turcilor pe cont propriu în Oltenia de nord, unde aprovizionase în acest scop minăstirile²¹⁷, și părerea că era înțeles cu turcii, în felul căminarului Sava²¹⁸.

Dînd crezare exagerată unor izvoare, pe care nu le-a putut verifica, ajunge să facă afirmații eronate. Astfel, acordînd lui Dîrzeanu un credit exagerat, afirmă că Tudor a fugit în 1812 la Viena de frica turcilor, cînd de fapt n-a mers acolo decît în toamna anului 1814, trimis de patronul său, boierul N.Glogoveanu, pentru interese de familie. Unele erori se datoresc neatenției sau dorinței de a lega evenimentele de marile personalități ale epocii. Astfel, moartea lui Napoleon, întîmplată la 5 mai 1821, ar fi fost „...semnalul mai multor răsculări populare”²¹⁹, cînd, cum se arată chiar în lucrare, răscoalele din Spania și Italia începuseră încă din 1820 și cele din Țara Românească și Moldova încă din iarna anului 1821, deci cu mult înainte de moartea lui Napoleon !

²¹² C. D. Aricescu, *Ist. rev.* p. 25.

²¹³ *Ibid.*, p. 13.

²¹⁴ *Ibid.*, p. 37.

²¹⁵ *Ibid.*, pp. 358—359.

²¹⁶ *Ibid.*, p. 103.

²¹⁷ *Ibid.*, p. 360.

²¹⁸ *Ibid.*, pp. 349 și 355.

²¹⁹ *Ibid.*, p. 72.

Deși foarte prudent în sprijinirea afirmațiilor sale, cînd scrie că Tudor, Hagi-Prodan și Dim.Makedonski erau înțeleși să provoace răscoala, „...legați fiind tus-trei prin jurămînt a lucra împreună pentru emanciparea poporului”²²⁰ face trimitere la nota X din *Acte justificative...*, unde se află un dialog versificat, primit de la Ion Gornoviceanu, fiul unui fost pandur, care n-avea decît o copie a unui original dispărut, purtînd semnătura lui Tudor Vladimirescu! Publicînd-o în *Acte Justificative*²²¹, C. D. Aricescu însuși spune că o face „...sub toată rezerva, neputînd crede din parte-ne, scrie el, a fi opera lui Tudor...”!

Cu toate deficiențele arătate mai sus și altele mărunte, pe care nu le-am menționat, și deși autorul ei o consideră numai, „...ca un început de istorie, fiind incompletă în mai multe din părțile ei”, *Istoria revoluțiunii romîne de la 1821* a constituit la apariția sa un progres al științei istorice romînești, mai mare decît *Ion Vodă cel Cumplit* a mult eruditului B. P. Hașdeu, primit cu atîta emoție de contemporani! Ea a fost prima monografie largă, întemeiată pe numeroase izvoare, privind începutul luptei de eliberare națională și socială a poporului român în sec.XIX. Scrisă cu voința de a găsi adevărul, într-un spirit progresist, *Istoria revoluțiunii romîne de la 1821* cuprinde toate laturile evenimentelor de la 1821 și caută să prindă adîncul lor sens istoric. Ea a dat un impuls puternic științei istorice romînești și aproape a inaugurat cercetările privitoare la istoria poporului român în sec.XIX, pînă atunci neglijate de istorici.

Pătrunsă de un puternic patriotism, a servit poporului român în lupta sa pentru independență și maselor populare în lupta contra exploataților lor. Tudor Vladimirescu, alături de Horia, a devenit simbolul luptei maselor asuprite ale poporului român. A.D.Xenopol, în cuprinzătoarea expunere a evenimentelor din 1821 din vol.V al *Istoriei Romînilor din Dacia Traiană/1892/*, V.A.Urechia, în alcătuirea vol.XIII, intitulat *Revoluțiunea lui Tudor Vladimirescu*, al largei sale publicații de materiale documentare, *Istoria romînilor*, și alți istorici mai noi au utilizat nu numai bogata informație a acestei monografii, ci și unele din tezele sale. Nu e de neținut în seamă nici astăzi, deși de la apariția ei pînă acum s-au publicat numeroase materiale documentare și lucrări de interpretare noi, aproape toate tezele enunțate de ea fiind utilizate de unii sau alții dintre cercetătorii problemei.

*
* *

Poet revoluționar la 1848, cînd își semna versurile „Cetățeanul Aricescu” ca iacobinii din 1793, luînd o parte însemnată la lupta revolu-

²²⁰ Ibid., p. 90.

²²¹ C. D. Aricescu, *Ist. rev.* p. 26.

ționară de după 1848, apoi la înfăptuirea unirii Moldovei cu Țara Românească și la lupta pentru democratizarea României, C. D. Aricescu a început probabil să-și facă însemnări și să-și strângă materiale documentare, referitoare la activitatea sa politică și culturală, încă de pe cînd i-a venit în minte să scrie *Istoria Cîmpulungului*. El putea deci să spună la 1 noiembrie 1865, în introducerea la memorialul său rămas nepublicat, intitulat *Memoriile mele*, că „...De mult regulate și coordonate, aceste memorii n-așteptau decît momentul favorabil spre a le da forma cuvenită”²²².

Prima sa lucrare cu caracter memorialistic este *Procesul și esilul meu la Snagov*, apărută la 1859²²³ și „Dedicată la capii mișcării române de la 48 spre un semn de stimă și recunoștință din partea autorului”. După cum se arată în *Memoriile mele*²²⁴ ea a fost considerată ca un capitol al acestora cum reiese și din propria sa *Precuvîntare*²²⁵. Într-adevăr, în broșura e vorba numai de timpul dintre 30 august 1848 și 7 decembrie 1850, nu se expune decît vizita la arestații, participanți la revoluția de la 1848, care nu fuseseră exilați, sau nu fugiseră, și se aflau la Colțea, unde Aricescu a văzut imnul lingușitor adresat capului represivii reacționare²²⁶, de un anonim, alcătuirea și difuzarea „anti-imnului” propriu intitulat *Blestemul...*, arestarea, judecarea sa de către tribunalul secret și exilarea la Snagov. Prima parte / pp. 28 — 93 / este o expunere în proză, partea a doua, intitulată *Zece luni la Snagov*, constituie o „epistolă familiară”... în care se arată în versuri cu deamănuntul timpul petrecut în închisoarea de la Snagov, căruia îi zice exil!

Conținutul memorialistic al broșurii este atractiv prin latura istorică a expunerii, piesele versificate ne avînd comun cu poezia decît forma. Lucrarea servește ca izvor pentru cunoașterea metodelor utilizate de mișcarea revoluționară din țară împotriva sistemului polițienesc instaurat după înfrîngerea revoluției, pentru precizarea stării de spirit a unora dintre arestații politici și a raporturilor dintre clasele sociale. În ajutorul arestatului Aricescu, de exemplu, familia sa poate pune în mișcare pe fostul camarad Constantin Cantacuzino și chiar pe unii potențați ai timpului, așa încît acuzatul, deși avea 26 de ani, e tratat drept „...copil fără sperință, care merită indulgența aceloră pe care i-ai atacat”..., cum îi spune logofătul dreptății, Arghiropol, în timpul procesului, în calitatea lui de președinte al tribunalului secret²²⁷, ceea ce explică blînda condamnare, precum și bunul tratament din închisoare. Interesantă este psihologia bătrînului Aricescu, care de abia reușise să-și scoată din închisoare pe al doilea fiu, Apostol, și afla cu groază că primul, Constantin, a fost arestat — ambii urmăriți pentru activitatea lor revoluționară, pe

²²² C. D. Aricescu, *Ist. rev.*, p. 1.

²²³ București, Tipografia Jurnalului *Naționalul*, 104 pag.

²²⁴ P. 73.

²²⁵ O.c. p. 3.

²²⁶ Probabil Iancu Văcărescu.

²²⁷ O.c. p. 58.

care n-o înțelegea, cu mentalitatea lui de fost epistat. „Asta e bucuria noastră la vreme de bătrînețe? îi scrie el în închisoare. Pentru asta m-am stinahorisit și eu și mamă-ta să vă dăm învățătură? De aceea am vîndut moșioara Aricești (din Prahova) rămasă de la părinți, ca să ne faceți asemenea neajunsuri? Bine zicea biata socră-mea: „Mai bine să-l faci pe Costache cojocar, decît cărturar“. Bine zicea și Elenca (mama), ca să te fac mai bine arendaș, că scăpam și moșioara, și te scăpam și pe tine de la sărăcie și de la pușcărie...“²²⁸.

O lucrare cu caracter memorialistic este și scurta autobiografie ce și-a făcut C.D.Aricescu la 25 decembrie 1883, intitulînd-o *Biografia mea*. A scris-o, desigur, temîndu-se pe drept, că nu-și va putea termina memorialul. Sînt arătate aici datele elementare, necesare pentru cunoașterea vieții și activității așa de complexe a autorului ei. Însoțită de o notă scurtă a acestuia din 6 decembrie 1885 și de una mai lungă din 1889 a soției sale Iulia, autobiografia lui C. D. Aricescu a fost publicată în 1935 de Emîl Vîrtosu, sub titlul *Autobiografia lui C.D. Aricescu*²²⁹.

Cea mai importantă lucrare memorialistică a lui C. D. Aricescu este însă lucrarea neterminată și nepublicată încă, intitulată de însuși autorul ei *Memoriile mele*, în care consideră că se însumează și prima parte din *Procesul și esilul meu la Snagov*, căreia îi rezervase în memorial capitolele XIX—XXII, ceea ce obliga la o dezvoltare apreciabilă a textului tipărit, evenimentele din partea a doua, versificată, intitulată *Zece luni la Snagov*, a broșurii din 1859, fiind expuse în cap. XXIII.

*Memoriile mele*²³⁰ au început a fi elaborate „...în iarna anului 64—65...“ la Cîmpulung, cum se arată în scurta introducere făcută la 1 noiembrie 1865, cînd „...datoriile de părinte și cetățean...“, ce-l împiedicaseră pînă atunci de la prelucrarea însemnărilor ce-și făcuse și a documentelor ce adunase, se vede că-i erau mai mult ușurate. La acea dată termina de expus amintirile pînă la mijlocul lui martie 1857, adică două treimi din textul ce s-a păstrat²³¹. Întrerupînd redactarea memorialului în februarie 1866, cînd răsturnarea lui Cuza i-a împus o activitate politică și publicistică intensă pentru mai mulți ani, n-a mai reluat-o decît „...tocmai în mai 1885, dispuind — cum se exprimă el — [de], destul timp ca director al internatului liceului Matei Basarab“...²³². Era însă bolnav de inimă, obosit de o viață zbuciumată și, după 1876, plină de lipsuri. El însuși recunoaște că se simțea „...În etate de 62 de ani, mai bătrîn decît alții la 80 de ani...“²³³. Memorialul n-a mai putut fi dus la capăt, terminîndu-se

²²⁸ o. c. p. 43.

²²⁹ *Arhiva Olteniei*, anul XIV, nr. 79—82 din mai-decembrie 1935. A se vedea originalul la Arh. Ist. St., București, *Manuscrise*, dosar 1230.

²³⁰ Manuscrisul original al lor se păstrează la Muzeul Teatrului Național I. L. Caragiale din București. Utilizez copia dactilografiată pe care am verificat-o după original, ce se află la Arh. Ist. St. Buc., *Manuscrise*.

²³¹ *Memoriile mele*, p. 1.

²³² Ibidem, p. 111.

²³³ Ibid., p. 79 bis

cu alegerea lui Cuza ca domn al Țării Românești, ultimele evenimente — inclusiv unirea — fiind expuse pe scurt, deși Aricescu a participat activ și din plin la ele.

Motivul care l-a determinat să-și scrie memoriile pare a fi mărunț. „Mi-am propus a scrie aceste memorii — arată el la 1 noiembrie 1865 — pentru folosul copiilor mei, ca profitând de experiența părinților lor, să devie mai demni de afecțiunea și stima semenilor lor...”²³⁴. Lăsându-le în păstrarea fiului său mai mare, îi face o invitație ocolită de a le tipări. „De va voi, le poate publica ; nici tatăl său nu va roși în patria spiritelor, nici el în țara aceasta”²³⁵. Că voia să fie publicate este o indicație și epitetul de „...această operă...” ce le-o dă²³⁶ și însoțirea lor de acte justificative, ca și organizarea materialului în părți și capitole, ca ale unei lucrări pregătite pentru tipar. Dorința autorului de a i se publica memoriul se vede limpede și din faptul că cere ca odată cu el să se publice de către urmașii săi și corespondența sa din anii 1854—1856, ca făcând parte integrantă din el²³⁷. Grijă de documentare a afirmațiilor ce face, insistența asupra expunerii amănunțite a unor evenimente politice la care a luat parte și motivarea largă a activității sale publice dovedesc că C.D. Aricescu și-a scris memoriul nu atât pentru folosul copiilor săi, cum spunea într-un moment de sentimentalism de tată, ci pentru viitorii cercetători ai vieții sale de literat și om politic. Insistența asupra amintirilor din copilărie, a părinților, a prietenilor și mai ales a amozurilor sale „platonice” dovedește că această parte a memoriului a fost scrisă, nu pentru „folosul” copiilor autorului, ci și pentru plăcerea sa personală, ca o eliberare a spiritului, în afara intenției practice pe care am arătat-o mai sus.

Metoda urmată în alcătuirea memoriului de către C.D. Aricescu a fost numai în parte aceea a memorialiștilor obișnuiți. Firește, se recunge în primul rind la amintirile personale, referitoare la evenimentele expuse. Nota memorialistică domină expunerea pînă în martie 1857, redactată în anul 1865, concentrîndu-se în jurul activității autorului. Expunerea evenimentelor din martie 1857 pînă în ianuarie 1859, alcătuită în anii 1884—1885, se lărgeste în așa măsură încît activitatea propriu zisă a memorialistului se pierde în masa acțiunii duse de conducătorii curentelor politice ale epocii, ce se întîlnesc în această interesantă răsruce a istoriei poporului român, metoda de lucru a istoricului dominînd aici pe aceea a memorialistului. De altfel, chiar și în expunerea privitoare la timpul dinainte de martie 1857, istoricul apare destul de des alături de memorialist. Peste tot, ca în orice lucrare de istorie, autorul sprijină unele din afirmațiile sale prin trimiteri la opere proprii sau ale altora, tipărite, la articole din gazete sau reviste, dar mai ales la *Piesele justificative*, ce trebuiau să însoțească memoriile, ca un documentar, de fapt o culegere de izvoare.

²³⁴ *Memoriile mele*, p. 1.

²³⁵ *Ibid.*

²³⁶ *Ibid.*, p. 99.

²³⁷ *Ibid.*, p. 91.

Grija de a da posibilitatea cititorilor să-i poată verifica afirmațiile apare vizibilă, nu numai prin numeroasele trimiteri ce se fac la lucrări variate, dar chiar în textul expunerii, când se atrage atenția asupra existenței dovezilor materiale a lor: „A se vedea scrisoarea mea și răspunsul meu, la piesele justificative, tot sub nr. 34 bis“ — scrie autorul ²³⁸.

Documentele ce fac parte din *Piese justificative* ale memorialului sînt numerotate și organizate pe mari capitole numite *părți*: partea I, partea II, partea III etc. Ele sînt acte de familie, acte personale, mai ales corespondență, și acte publice. Referindu-se la corespondența sa din anii 1854—1856, memorialistul notează: „Toate aceste episoade sînt scumpe pentru mine, deșteptîndu-mi suvenire dulci, pentru aceasta le-am așezat între piesele justificative...“ ²³⁹.

În afară de actele din *Piese justificative*, care nu însoțesc în prezent textul original al memorialului și se pare că s-ar afla în colecțiile de materiale documentare cu care a fost înzestrată Biblioteca Centrală de Stat, neutilizabile încă, s-a recurs și la materiale documentare din arhive publice, de pildă la *Condica de judecăți din 1799 a ispravnicatului Muscel* ²⁴⁰, cercetată pentru caracterizarea bunicului dinspre mamă al autorului.

Cu toată grija de a nu se lăsa înșelat de memoria sa, în care n-avea multă încredere, documentîndu-se asupra evenimentelor la care se referă, C.D. Aricescu are unele confuzii de date, de pildă când crede că *Histoire politique et sociale des Principautés danubiennes* a lui Elias Regnault apăruse în anul 1853, de fapt tipărită doi ani mai tîrziu, în 1855 ²⁴¹, sau când afirmă că la 5 martie 1856 s-a alcătuit Comitetul de 17 persoane „...care să prepare spiritele pentru alegerea deputaților la divanul ad-hoc“ ²⁴², dată la care Congresul de la Paris nici nu-și încheiase lucrările și, prin urmare, nu se putea pune problema organizării luptei electorale în Principate, — Comitetele unioniste din București, căci erau două la început, alcătuiindu-se cu puțin înainte de 3 martie 1857, cînd ele exprimă împreună *Dorințele romînilor* ²⁴³.

Memoriile mele se compun din scurta introducere, scrisă la 1 noiembrie 1865 la Cîmpulung, și din VI părți, divizate în capitole, care ar fi trebuit să fie XXIX, dar nu sînt decît 25, căci capitolele XIX—XXII, care trebuiau să cuprindă arestarea și judecarea autorului în 1849, n-au fost scrise. Despre cap. XXIII, intitulat *Arestul meu la Snagov* se arată în notă că „Acest capitol s-a publicat în 1859, pe lîngă procesul meu de mai

²³⁸ *Memoriile mele*, p. 58.

²³⁹ Ibid., p. 91.

²⁴⁰ Ibid., p. 3.

²⁴¹ Ibid., p. 87.

²⁴² Ibid., p. 112.

²⁴³ Dimitrie A. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renașterii Romîniei*, vol. IV, p. 51, București, 1889.

²⁴⁴ E vorba de partea întia a broșurii *Procesul și esilul meu la Snagov*, București, 1859.

sus²⁴⁴, în formă de epistolă și în versuri”²⁴⁵. În memorial timpul petrecut la Snagov este expus însă mult mai pe larg decît în epistola versificată.

Prima parte a memorialului înfățișează mediul social din care provenea C.D. Aricescu și copilăria sa pînă în toamna anului 1837. Bunicul matern, Constantin Chiliașu, era „...cel dintîi comerciant în Cîmpulung, bogasier, aducînd marfă nu numai din Brașov și din București, ci și din Turcia...”²⁴⁶; furat de callele sale „a scăzut...” Bunica dinspre mamă, Argghira, era „...fata comersantului jupîn Ilie de la Zărnești...”²⁴⁷. Numele de Aricescu îi vine de la bunica dinspre tată, Păuna, originară din Aricești, sat din jud. Prahova. Despre bunicul dinspre tată nu se spune nimic. Se pare că era din Ploești, de o condiție modestă. Ambii părinți, Dimitrie și Elena, mai fuseseră căsătoriți, tatăl odată, mama de două ori. În copilărie, memorialistul primește educație religioasă de la mama sa, ai cărei părinți se călugăriseră la bătrînețe. Se povestesc pătaniile cu dascălii de greacă din copilărie. Dascălul Apostol punea „...chiulaful copiilor leneși sau ne-bunațici” dar „Pedeapsa lui favorită era bătaia la spate; culpabilul era luat în circă de cel mai țepăn și dascălul îl croia cu bățul”. Iancu Cochinos nu întrebuinta falanga „...dar trăgea de urechi pe copii cu atîta răutate, încît mai toate urechile copiilor erau deslîpîte și mai toți obrajii copiilor, umflați de palmele dascălului...” Cu așa dascăli, copiii nu puteau suferi „...cartea grecească ce era un coșmar pentru ei”²⁴⁸. Cînd se înființă școala națională, memorialistul trecu acolo. Profesorul de limba romînă, Jianu, știu „...prin conduita sa, prin manierele sale, prin silința ce-și da pentru luminarea elevilor săi, să-și atragă afecțiunea și stima tuturor. El considera pe elevi ca pe copiii săi și aceștia îl considerau ca p-un părinte”. Nu se mărginea la program „...ci explica elevilor din clasa superioară, sub formă narativă, istoria naturală, și istoria romanilor și a romînilor...” Făcea atrăgătoare învățătura, era drept și răsplătea pe elevii buni, luîndu-i cu el în mici excursii pe înălțimile din jurul orașului, unde „...le descoperea secretele naturii; originea, dezvoltarea și destinele Daciei... ale mișcării naționale de la 1821, a începerii școalelor rominești de Gh. Lazăr, descria progresul spiritului uman, binefacerile invențiilor celor mari, reformele salutarii introduse în stat și în biserică, în filozofie, arte și științe de bărbați eminenti ca Luther, Galileu, Carteziu, Rousseau și martirii cei mari de la 1789...”²⁴⁹.

Partea a II-a înfățișază timpul petrecut în Colegiul Sf Sava, cu succesele la învățatură, cu năzbitiile din internat ale unor elevi nărași și cu preocupările de studiu ale adolescenței.

În partea a III-a, intitulată *Soarta poezilor independenți*, se arată începuturile activității literare a memorialistului. Remarcabil este cap.

²⁴⁴ *Memoriile mele*, p. 73.

²⁴⁶ *Ibidem*, p. 3.

²⁴⁷ *Ibid.*, p. 4.

²⁴⁸ *Ibid.*, p. 15.

²⁴⁹ *Ibid.*, pp. 18—19

XVIII cu titlul *In memoria lui Catina*. Fiul unui cafegiu din București, Ion Catina „...nu frecventase decît clasele primare“.., dar citise pe Hugo și Byron de la care „...capătă idei și cunoștințe, ce-l despăgubiseră de cunoștințele colegiale care-i lipseau“²⁵⁰. Era sceptic, deși dușman al tiraniei. În timpul revoluției a fost partizan devotat al ideilor noi. După 13 septembrie 1848, Ioan Catina și fratele său Constantin au fost arestați ca revoluționari la mînăstirea Plumbuita. „Arestul de la Plumbuita, primul arest al revoluționarilor, unde nimic nu era preparat pentru un arest de prizonieri politici, după spusa celor mai mulți din cei arestați...“, modul barbar cum erau urmăriți cei bănuți cum și zvonul exilului depărtat la care ar fi fost destinați „...acestea contribuîră a scurta viața lui Constandin Catina; se zice c-ar fi fost atacat la piept și [că], bolnav de friguri în timpul arestării și... dormind în arest fără foc pe la fînitul lui octombrie sau pe la începutul lui noiembrie, i s-a scurtat viața“²⁵¹. În schimbul unei declarații, publicată în *Vestitorul Românesc* din 1 martie 1849, în care spunea că fratele său a murit din cauza boalei de piept de care suferea, nu din pricina răului tratament din închisoare, Ion Catina a fost eliberat iar peste cîtăva vreme făcut și polițai la Pitești! Prietenului Aricescu, care-l întrebă ce l-a făcut să dea declarația nedemnă, îi răspunse cu cinism: „Ce era să fac? imi zise oftînd. Ciocoi mă martirizau în arestul meu“...²⁵². Muri curînd, de remușcare.

Pentru începutul teatrului românesc ca și pentru mișcarea ideilor în provincie este interesant și capitolul XV intitulat *Teatrul la Cîmpulung*.

Partea a IV-a este intitulată *Esilul meu la Snagov* și cuprinde capitolul XVII, *Rolul meu în timpul revoluțiunii*, cap. XVIII, referitor la primul an de după revoluție, capitolele XIX—XXII, ce trebuiau să expună arestarea și judecarea memorialistului în toamna anului 1849, rămase însă nelucrate, și cap. XXIII, privitor la arestul de la Snagov. Toate cele trei capitole existente sînt de un mare interes pentru cercetătorii revoluției de la 1848 și ai primilor doi ani ce i-au urmat, nu atît prin datele noi, ce nu s-ar afla în alte materiale, deși sînt și de acestea, cît prin descrierea stării de spirit a memorialistului și a altor tineri ca el în timpul revoluției și al reacțiunii ce i-a urmat. Triumful revoluției la București l-a zguduit pe Aricescu. „Cine va putea descrie, povestește el, entuziasmul poporului, mai cu seamă al junimii, în primele zile ale revoluției noastre din 48?“ Impresiile din prima zi a revoluției sînt puternice. „Toată noaptea aceia... nu putui închide ochii. Mi se părea un vis ceea ce se petrecuse ziua aceea în Capitală. Ce fericire pentru mine a vedea realizîndu-se în patria mea, după doi ani de la ieșirea mea din colegiu, ideile marilor reformatori, care au plătit cu viața lor acele idei de regenerare a omenirii!...“²⁵³. Mergînd la Cîmpulung, unde împlîntă stindardul tricolor pe foisorul casei părintești, spre marea sa mirare și durere constată

²⁵⁰ *Memoriile mele*, p. 43.

²⁵¹ *Ibid.*, p. 48.

²⁵² *Ibid.*, p. 49.

²⁵³ *Ibid.*, p. 66.

că unii din colegii lui de școală „...nu împărtășeau entuziasmul general nici principiile revoluționare; cauza era liberarea țiganilor, pe care ei... n-o puteau înțelege..., cauza era și împropietărirea sătenilor, ce o permitea programa revoluționară”²⁵⁴. Când guvernul revoluționar provizoriu trecu prin Cîmpulung de la Rucăr, unde fugise la sfîrșitul lui iunie 1848, „...acei reacționari, cari, cu 2 zile înainte, strigau în piață ca să sară toți orașenii să lege pe *hoții de zaverгии* arestați la vama din Rucăr, în ziua aceea veniră toți, încinși cu eșarfe, s-aducă omagiile lor de recunoștiință și de venerațiune liberatorilor poporului român”²⁵⁵. După căderea revoluției, în timp ce fratele său Apostol fuge la Brașov, el stă ascuns la București în schitul de la Icoană, împreună cu prietenul său Vasile Arcescu. „Ziua o petreceam cu lectura și cu scrisul, noaptea, ieșeam câteodată în grădina schitului, camera noastră dînd spre grădină, unde ne plimbam cîteva ore la lumina stelelor, meditănd asupra soartei popoarelor ce erau ingenuunchiate de tiranii lor”²⁵⁶.

Capitolele XXIV, XXV și XXVI, alcătuiind partea a V-a, expun activitatea memorialistului în anii 1851—1856, adică de la eliberarea sa din arestul de la Snagov pînă la plecarea din domnie a lui Barbu Știrbei. În acest timp, Aricescu n-are nici o ocupație lucrativă, locuiește mai tot timpul la Cîmpulung, citind, scriind și făcînd mici excursiuni în împrejurimi. Ziua de 1 mai 1851 o făcu la Golești, în casa celor patru frați revoluționari exilați²⁵⁷. În anul următor, 1852, publică culegerea de versuri *Arpa romînă*, în care cenzura făcu multe tăieturi. Din punct de vedere politic este mai interesant ultimul capitol, *Rolul meu sub administrația lui Barbu Știrbei*. Acesta, în 1851, temîndu-se că ar putea izbucni în Franța și apoi în toată Europa o nouă revoluție „...făcu o călătorie prin districte, ca și fratele său la 1847, și se arăta foarte amabil cu junimea de progres”. După lovitura de stat de la 2 decembrie 1851 a lui Ludovic Bonaparte, Barbu Știrbei întoarse spatele tinerilor ce-l crezuseră²⁵⁸. La reîntoarcerea lui din Austria, după intrarea trupelor turcești și austriece în țară, în anul 1854, comandantul militar turc al Bucureștilor, care nu era altul decît englezul Mazar Pașa, simți nevoia să oprească manifestațiunile oficiale „...ce-ar fi ațîțat spiritele revoltate contra lui Știrbei”²⁵⁹. Acesta, servil față de turci și susținut de austriaci, căută din nou să-și atragă simpatia tineretului cu idei progresiste, numind pe unii tineri în funcțiuni. N. Crețulescu, directorul departamentului treburilor din lăuntru, îl numi pe Aricescu șef de masă, dar el recomandă pe fratele său Apostol, nevoind să primească decît un post de profesor. „Acesta era un pretext fiindcă hotărisem, conform jurămîntului din 48, a nu recunoaște vr-un guvern impus de străini, prin urmare a nu servi sub asemenea guvern, mai ales că Știrbei, de iezuitică memorie, nu-mi înșpira nici o încre-

²⁵⁴ *Memoriile mele*, p. 68.

²⁵⁵ *Ibid.*, p. 69.

²⁵⁶ *Ibid.*, p. 70.

²⁵⁷ *Ibid.*, p. 80.

²⁵⁸ *Ibid.*, p. 92.

²⁵⁹ *Ibid.*, p. 93.

dere²⁶⁰. Apărînd gazeta *Patria* (februarie—octombrie 1855) sub conducerea lui N. Nenovici, încearcă să colaboreze la ea, dar cenzura îi mutila așa de rău articolele, încît l-a determinat să continue a le trimite la *Foaie pentru minte, inimă și literatură* din Brașov²⁶¹).

Ultima parte, a VI-a, cuprinde vremea căimăcămiei lui Alexandru Ghica și cîrmuirea căimăcămiei de trei, pînă la alegerea lui Cuza în Țara Romînească, unde se opresc *Memoriile mele*, autorul lor neputîndu-le termina. Sînt arătate pe larg pregătirile pentru alegerile divanurilor ad-hoc, dezbaterile partidei naționale din adunarea preparatorie, ce precedau dezbaterile publice din divan, o parte din dezbaterile divanului și felul cum înțelegeau să cîrmuiască membrii căimăcămiei de trei.

După alcătuirea Comitetului Central al unirii din București s-au constituit și-n orașele din provincie comitete unioniste. Comitetul unirii din Cîmpulung, ales de cetățeni, se compunea din „...șase boieri, șapte comercianți, nouă meseriași și patru preoți, cari, aceștia delegaseră puterea lor la cîțiva dintr-înșii și aceștia îmi făcură onoare — notează memorialistul — de a mă numi secretar²⁶²”. Se alcătui o adresă „...care se și acoperi cu sute de semnături și în cea mai mare liniște“; în ea se cerea caimacamului să sprijine unirea cu Moldova. Prefăcîndu-se că vrea s-o semneze și el, administratorul județului o ceru, dar cum puse mîna pe ea „...nu voi s-o mai dea, zicînd că are instrucțiuni verbale a lucra astfel“. Peste două zile, el primi și „...ordin formal a împiedica orice manifestare pentru unire²⁶³”. Totuși, campania pentru unire s-a continuat. Aricescu ține să atragă atenția celor care credeau că unirea din 1859 se datorează numai revoluționarilor exilați la 1848 „...că sînt și alții care au contribuit la punerea bazei noii organizări a țării, lucrînd cu mult zel și patriotism spre a se alege deputați demni de încrederea țării, astfel că capii mișcării de la 48, întorcîndu-se în țară pe la iunie 1857, găsiră lucrul început și mai terminat; cu toate acestea ei au luminat opiniunea publică europeană prin scrierile lor din emigrațiune²⁶⁴”. Activînd la Cîmpulung pentru unire ca secretar al Comitetului local unionist, C. D. Aricescu fu ales deputat al orașului său natal în divanul ad-hoc, în care calitate a putut observa și nota dezbaterile din acesta, unde a fost unul dintre secretari. Adunarea preparatorie s-a organizat din inițiativa lui C. A. Rosetti, pentru a se scurta dezbaterile din divan și a nu se împrăștia voturile partidului progresist²⁶⁵. Se relatează entuziasmul provocat, în ziua de 9 octombrie 1857, de votarea rezoluțiunii prin care se cerea unirea Moldovei cu Țara Romînească. Deputații „...în aplauzele publicului asistent se îmbrățișează“... în timp ce curtea și împrejurimile mitropoliei erau pline de popor din „...toate clasele, de toate etățile, de ambe sexe; astfel că deputații, la ieșirea lor, fură oarecum purtați în triumf pînă la domici-

²⁶⁰ *Memoriile mele*, p. 93.

²⁶¹ *Ibid.*, pp. 98—99.

²⁶² *Ibid.*, p. 102.

²⁶³ *Ibid.*, p. 103.

²⁶⁴ *Ibid.*, p. 116.

²⁶⁵ *Ibid.*, p. 118.

liul lor"²⁶⁶. Memorialistul, prieten al țărănimii, este atent la atitudinea deputaților țărani în divan. În prima ședință a divanului, fostul domnitor Barbu Știrbei, acum deputat, întreabă grupul de deputați clăcași: „Sînteți voi mulțumiți cu soarta voastră? — Despre altele ar fi cum ar fi, dar despre lemne o ducem rău, Măria Ta. — De ce? — Căci în zilele Măriei Tale s-a dat ofis prin care ne oprea ca să tăiem lemne din pădurile minăstirești. — Porunca s-a dat numai pentru arendași și călugări. — S-a dat un al doilea ordin, Măria Ta, numai pentru țărani, căci eu eram atunci logofăt de sat și cunosc cuprinderea. — Știrbei tăcu și se adresă la alt deputat sătean: era cel din Buzău, Moglanu;

— Dumneata știi pentru ce ai venit aici? îl întreabă Știrbei.

— Tot pentru ceea ce ai venit și Măria Ta, răspunse tribunul sătenilor din Buzău“. A doua zi, Știrbei spuse deputatului sătean Ion Roateș din jud. Mehedinți: „— Am auzit că în Mehedinți au ieșit niște hoți! — Hoți mici, Măria Ta, care s-au prins în dată: o ducem rău cu hoții de arendași și de zapcii orinduți de Măria Ta“²⁶⁷.

Memoriile mele nu numai că n-au putut fi duse pînă la capăt, dar nici n-au ajuns la ultima formă, din care cauză au unele asperități de stil, în afara defectelor stilistice ce se pot imputa întregii opere a autorului, retorismul și utilizarea unor neologisme nepotrivite cu spiritul limbii române, neacceptate de majoritatea scriitorilor vremii. Ele constituie însă un izvor apreciabil pentru cunoașterea societății românești de la mijlocul sec. XIX, atât de bogat în transformări sociale și politice, care n-a fost pus la contribuție pînă astăzi. Transformările din sinul burgheziei provinciale, mai ales în ceea ce privește mentalitatea, formarea spiritului opoziționist față de domnia lui Gheorghe Bibescu în rîndurile intelectualilor, participarea tinerilor la revoluția din 1848, și apoi la mișcarea revoluționară care a urmat prăbușirii acesteia, administrația lui Barbu Știrbei și apoi a caimacamului Alexandru Ghica, lupta pentru unire și contra privilegiilor boierești în timpul pregătirii alegerilor pentru divanul ad-hoc și în sinul acestuia, toate acestea sînt expuse pe larg sau numai fragmentar, însă concret, cu o notă personală, care le face vii. Dacă unele informații sînt indoielnice, împrejurare care impune o serioasă prudență în utilizarea memorialului ca izvor, majoritatea datelor, în special cele privitoare la trăsăturile epocii și ale caracterului oamenilor, sînt valabile, *Memoriile mele* constituind un document caracteristic, ce nu poate fi neglijat.

Fiu al unui birocrat, ce lucrase în tinerețe mulți ani ca grămătic în diferite cancelarii, apoi ca epistat al orașului Cîmpulung și judecător, întemeindu-și deci existența pe înțelegerea și interpretarea actelor, și descendent, dinspre mamă al unei familii de moșneni cîmpulungeni, a căror mîndrie se întemeia pe vechile hrisoave de privilegii ale orașului natal, încă din copilărie C. D. Aricescu a putut să-și dea seama de valoarea materialelor documentare. Alcătuiind, în tinerețe, *Istoria Cîmpulungului*, s-a văzut nevoit să recurgă tot mai mult, în lipsa altor surse, la informațiile ce i le

²⁶⁶ *Memoriile mele*, p. 123.

²⁶⁷ *Ibid.*, p. 137.

puteau procura vechile acte ale oraşului și hîrtoagele ascunse prin lăzi ale moşnenilor cîmpulungeni, aprigi apărători ai vechilor drepturi „...de la Negru Vodă”... de care era legată și posibilitatea folosirii întinselor proprietăți ale Cîmpulungului. Istoric al sec. XIX, pentru susținerea lucrărilor de istorie ce publica sau avea de gînd să alcătuiască el însuși, precum și pentru a da posibilitatea pregătirii unor noi lucrări de către istoricii generațiilor următoare, el a publicat cîteva culegeri de izvoare, care se utilizează și astăzi.

Prima culegere, *Chestiunea proprietății debătută de proprietari și plugari la 1848*²⁶⁸, se referă la lucrările *Comisiei proprietății*, organizată în timpul revoluției de la 1848 din Țara Romînească și alcătuită din deputați țărani și boieri, pentru a pregăti legea de emancipare și împrumutarea a țăranilor dependenți. Sînt reproduse decretul nr. 215 din 9 iulie 1848 al guvernului revoluționar provizoriu pentru convocarea Comisiei, decretul nr. 408 din 5 august 1848 al locotenentei domnești, privind organizarea lucrărilor ei, numirea lui Alecu Racoviță ca președinte și a lui Ion Ionescu [de la Brad] ca vice-președinte, cuvîntarea lui C. A. Rosetti, directorul Ministerului din Iăuntru, pentru deschiderea lucrărilor, debaterile din primele opt ședințe ale Comisiei, cele din noua lipsind, un articol din 23 august 1848 din *Popolul Suveran*, pentru motivarea închiderii lucrărilor Comisiei, decretul de închidere al acesteia, un articol al lui Dim. Brătianu în chestiunea emancipării și împrumutării țăranilor, publicat în nr. 155 din 1862 al *Romînului*, și o notă ce reproduce un fragment dintr-o scrisoare a lui Ion Ionescu [de la Brad], referitoare la problema împrumutării țăranilor. Debaterile au fost reproduse din *Monitorul Romîn*, organul oficial al guvernului revoluționar, atît cît putuseră fi publicate, și de pe originalul debaterilor, ce se afla în posesia lui C. A. Rosetti. Pînă la 1862, textul publicat al debaterilor fusese greu de găsit într-o publicație urmărită și distrusă de către reacțiune, iar textul nepublicat rămînea cunoscut numai unui grup restrîns. Lupta dusă de spiritele progresiste pentru emanciparea și împrumutarea țăranilor dependenți, înăspriată prin mișcarea țărănească condusă de Mircea Mălăieru în ianuarie 1862 și de arestarea și torturarea unora dintre țărani răzvrățiți, impunea tipărirea lucrărilor *Comisiei proprietății* și difuzarea lor într-un cerc mai larg. Alcătuită pentru un scop politic, culegerea putea servi și cercetărilor pentru cunoașterea istoriei revoluției de la 1848, fiind una din primele publicații de izvoare privitoare la aceasta.

Director al arhivelor statului în 1869, apoi în 1871-1876, C. D. Aricescu a desfășurat în acest timp, relativ scurt, o intensă activitate de editor de izvoare, pe lîngă cea de istoric și arhivist. Ajutat, de bună seamă, de funcționarii instituției pe care o conducea, a publicat în 1873, într-un gros volum, *Condica de venituri și cheltuieli a vistieriei de la leatul 7202-7212 (1694-1704)*²⁶⁹, ce începuse a fi imprimată încă din 1869. *Condica* este însoțită de o introducere, un mic studiu asupra importanței sale documentare.

²⁶⁸ Tipografia lui Ștefan Rassidescu, București, 1862, 128 pagini.

²⁶⁹ Imprimeria Statului, București. 1873, VII+5+750 pagini și 1 facsimil.

„În această condiție, scrie editorul, lectorul poate vedea starea finanțelor țării din acea epocă, dările către fisc, în bani și în natură; cheltuielile de diferite naturi; felul monetelor în circulațiune; diferite ramuri de resurse financiare; diferite obiceiuri, care azi nu mai sînt în vigoare; numărul și costul materiilor de lînă și mătase; în fine, limba în uz la acea epocă; din acest punct de vedere, credem, această operă prezintă un interes istoric“²⁷⁰. Izvorul este de cea mai mare importanță și C. D. Aricescu a adus un prețios serviciu științei istorice românești, publicîndu-l. El a fost utilizat de toți istoricii care s-au ocupat de starea finanțelor Țării Românești în timpul lui Constantin Brîncoveanu.

Participant secundar al revoluției din 1848 și la luptele duse pentru înfăptuirea Romîniei moderne, C. D. Aricescu s-a arătat din vreme preocupat să publice materialele documentare menite să facă cunoscute transformările istorice la care lua parte, precum și personalitățile din fruntea lor. Încă la 1866, în înștiințarea de pe ultima pagină a broșurii cu caracter documentar-polemic, intitulată *Capii revoluțiunii romine de la 1848 judecați de propriile lor acte*²⁷¹, el își arăta intenția de a publica cinci volume cu asemenea materiale, dintre care primul „...va conține lucrările capilor mișcării în cele trei luni ale revoluțiunii de la 48...“, al doilea, documentele acțiunii lor din emigrație, al treilea, pe cele din anii 1857-1859, al patrulea, actele referitoare la „conduita“ foștilor revoluționari sub Cuza Vodă, ultimul privind „...revoluțiunea...“ de la 11 februarie 1866²⁷². De abia în 1873 începea însă, prin imprimarea primului volum, publicarea culegerii de izvoare privitoare la revoluția de la 1848 și la anii următori, intitulată *Corespondința secretă și acte inedite ale capilor revoluțiunii romine de la 1848*²⁷³. În anul următor, 1874, apărură volumul II²⁷⁴, iar în anul 1875 volumul III²⁷⁵, cum dovedește prefața acestuia, datată 15 mai 1875, care infirmă indicarea anului 1874 de pe copertă. Editînd culegera, C. D. Aricescu considera în prefața volumului I că scopul său „...nu este altul decît a înlesni sarcina celor ce ar voi să scrie revoluțiunea de la 1848...“, dar și de a se putea arăta „...cum au cugetat și lucrat fiecare din capii revoluțiunii pentru realizarea programei din 1848...“, țintindu-se a se face „...lumină asupra unor cestiuni ce se sploatau de unii contra celorlalți...“²⁷⁶.

Principalul obiectiv rămîne însă, cum se arată în aceeași *Prefață*, prepararea de „...material pentru istoria mișcării de la 1848“²⁷⁷.

Mai toate piesele din partea I-a a primului volum i-au fost puse la dispoziție editorului de Gr. Tocilescu, care „...a scos copii după mai multe

²⁷⁰ Imprimeria Statului, București, 1873, pg. IV.

²⁷¹ Tipografia Ștefan Rassidescu, București, 1866, 94 pagini.

²⁷² O.c. p. 3.

²⁷³ Tipografia Antoniu Mănescu, București, 1873, vol. I, 96 pagini.

²⁷⁴ Tipografia Națională, antreprenor C. N. Rădulescu X+116 pagini.

²⁷⁵ Ibidem, XVIII+143 pagini.

²⁷⁶ O.c. vol. I, p. 3.

²⁷⁷ Ibidem, p. 4.

epistole ce i s-au părut mai interesante, după unele în extenso, după altele numai fragmente²⁷⁸. Primele 26 piese sînt scrisori primite de I. I. Filipescu de la N. Bălcescu, Ion Ghica, Al. C. Golescu, Ștefan Golescu, Nicolae Golescu, Al. G. Golescu, M. Kogălniceanu și C. A. Rosetti. Ultima piesă, nr. 27, este *Jurnalul emigraților* pentru constituirea unei societăți sub titlul *Asociația Română*. Partea a II-a a primului volum începe printr-o introducere, intitulată *Citeva explicații în privința actelor ce urmează*, în care se expune modul cum s-au cheltuit diferitele sume de bani ai statului de către guvernul revoluționar provizoriu, chestiune care a preocupat mult pe exilați, ocazionînd numeroase discuții și conflicte. Urmează apoi *Raportul Comisiunii aleasă de emigrații români în ziua de 28 noiembrie 1849*, memoriul făcut la Paris la 11 decembrie 1849 de N. Bălcescu în chestiunea banilor cheltuiți, scrisoarea din 8 martie 1850 din Paris a lui Ștefan Golescu către Christian Tell pentru clarificarea aceleiași chestiuni a banilor cheltuiți pentru revoluție și alte acte privitoare la aceeași chestiune. Urmează apoi convorbirea lui Ion Eliade cu Palmerston la 1850.

Textul e dat în limba originală, romînă sau franceză, tipărindu-se în subsol și traducerea romînească a textului francez. Unele scrisori cifrate, parțial sau în întregime, sînt publicate în această formă din cauza necuoașterii cifrului, situație ce crează o greutate serioasă cercetătorului.

Volumul II din *Corespondința secretă...* începe cu scrisoarea lui Ștefan Golescu către domnitorul Alexandru Ghica, datată 1 ianuarie 1839, și termină cu scrisoarea unui grup de exilați români adresată vizirului Reșid-Pașa în 1857, în care solicită permisiunea de a putea reîntra în țară, și cu lista revoluționarilor arestați la Văcărești în urma revoluției de la 1848. O parte din corespondență îi este adresată lui C. D. Aricescu însuși de către Ștefan Golescu, Ioan C. Brătianu, C. A. Rosetti, Al. G. Golescu, Al. C. Golescu și Petre Cernătescu, iar alba este purtată între exilați sau de exilați cu unele personalități din țară. Unele piese, cum este discursul arhimandritului Iosafat de la capela romînă din Paris sau lista arestaților la Văcărești nu fac, firește, parte din grupul epistolar.

În subsol nu se mai dă traducerea romînă a textelor franceze, pentru a se putea tipări mai multe materiale documentare cu aceleași fonduri bănești, editorul asigurîndu-se că „...lectorii noștri cunosc toți limba franceză”...²⁷⁹. Publicînd volumul, el are ocazia să se răzbune încă odată pe M. Kogălniceanu în prefață, unde arată că experiența „... a dovedit că dictatorul de la 2 mai a parodiat *votul universal* ș-a decretat o împroprietărire, care n-a îmbunătățit definitiv soarta plugarului, lăsînd încă în voia soartei pe preoți și pe însurăței; astfel că această chestiune se poate considera încă pendinte, lucrarea dictatorului de la 2 mai fiind *ripită și incompletă*”²⁸⁰.

Volumul III este intitulat *Corespondința secretă și acte inedite ale capilor revoluțiunii romîne de la 1848 ș-ale administrațiunii de la Baltă*

²⁷⁸ O.c. p. 3.

²⁷⁹ O.c. p. X.

²⁸⁰ Ibidem, p. IV.

Liman și cuprinde, în afara unei lungi prefețe, unde se arată cum au fost găsite piesele publicate și se expune pe scurt conținutul unora din acestea, scrisori ale lui Ion Eliade, Ion Negulici, Radu Șapcă, Ștefan Golescu, N. Pleșoianu, Grigore Grădișteanu, Elena Pleșoianu, C. D. Aricescu și Cezar Bolliac, precum și decretul guvernului revoluționar provizoriu din 1848 pentru numirea lui C. Romanescu ca secretar al său, raportul lui Derviș Pașa privind administrația lui Barbu Știrbei și o listă de opere și gazete referitoare la istoria revoluției de la 1848, la administrația domnitorilor numiți în urma Convenției de la Balta Liman și unirea Moldovei cu Țara Românească.

Luată în întregime, culegerea are defecte și nu urmează o metodă unică de prezentare a izvoarelor publicate, ceea ce face dificilă utilizarea ei. Totuși constituie, pentru timpul când a fost alcătuită, un început de scoatere la lumină a unor materiale documentare de cea mai mare însemnătate, aproape toate necunoscute cercetătorilor pînă atunci. Ea lăcea cu puțință cît de cît să se cunoască adevărul asupra unor aspecte puțin cunoscute sau supuse controverselor ale revoluției de la 1848 și ale anilor ce au urmat acesteia pînă în preajma unirii, pe baza unor izvoare de prima calitate, nu numai a unor memorii, ca acelea ale lui Ion Eliade, scrise adeseori cu scopuri polemice. Tipărind-o, editorul a împins și pe alții, de pildă pe Ion Ghica, să publice izvoarele prețioase ce aveau asupra lor, privind oamenii de la 1848.

Pentru sprijinirea cu materiale documentare, ce nu fuseseră pînă atunci publicate sau greu se puteau găsi, C. D. Aricescu a însoțit *Istoria revoluțiunii romine din 1821* de o culegere de izvoare, intitulată *Acte justificative la Istoria revoluțiunii romine de la 1821*²⁰¹, considerată ca al doilea volum al *Istoriei revoluțiunii*²⁰²..., deși pe coperta ei nu se arată acest lucru. Cele două volume n-au însă comun de cît obiectul, care e același, răscoala de la 1821, altfel ele aparțin unor genuri diferite și sînt lucrări distincte.

Culegerea are 99 „note” fiecare cu cîte o singură piesă, afară de nota XXXV, care e însoțită de trei anexe, și de ultima notă, XCIX, ce însumează cinci piese. Dintre cele 107 piese publicate, 31 erau inedite aproape toate reproduse după textele originale, ce se aflau fie în condițele Arhivelor Statului din București, fie în posesiunea editorului, a lui Cezar Bolliac sau a altor particulari. Printre aceste materiale, toate de mare importanță documentară, sînt de o însemnătate deosebită fragmentul din memoriul lui Dumitrache Protopopescu, privitor la atitudinea claselor sociale față de răscoală /pp. 34—47/, memoriul lui Iordache Oteteleșanu, referitor la călcarea făcută asupra boierilor din Benești de o ceată de zavergii din trupa lui Makedonski și a lui Hagi-Prodan /pp. 77—89/, proclamația din 16 martie 1821 a lui Tudor *Către toți neagușătorii și către toți locuitorii din orașul București, atît cei de loc cît și cei străini, ciți locuiesc*

²⁰¹ Editura tipografiei romine, G. Chișu și I. Theodorian, Craiova. 1874, 225 pagini.

²⁰² De exemplu, la pp. XXI, XXIV, 280, 283, 373.

acolo, /pp. 121—122/, proclamația din 20 martie 1821 a aceleiași Tudor *Către toți locuitorii din orașul Bucureștilor, parte bisericăscă și mirenească, boierească și negustorească, și către tot norodul*, /pp. 128—129/, și arzul din 27 martie 1821 al boierilor către Poartă, în care se justifică răscoala lui Tudor /pp. 132—133/.

Numeroasele materiale sînt reproduse din *Chronica revoluțiunii din 1821* a lui Ioniță Dîrzeanu, care greu putea fi găsită în colecția pe 1868 a *Trompetei Carpaților*, unde apăruse, din cauza rarității acesteia. Altele, tipărite în traducere romînească, din textul grec al lucrării menționate a lui Ioan Philimon sau din alte surse străine și romîne. Și această categorie de materiale are mare valoare informativă. Sînt publicate în *Acte justificative* și unele piese, de o valoare documentară relativă, de pildă *Slujbele sub Caragea*, /pp. 1—7/, articol scris de Ion Eliade, publicat sub numele lui N. Russo în *Conservatorul* din noiembrie 1856; *Cîntec oltenesc*, /pp. 7—8/, publicat de Cesar Bolliac în volumul său *Poezii naționale*²⁸³; *Un dialog în versuri între Tudor, Prodan și Machedonski*, /pp. 24—25/, asupra autenticității originalului după care fusese făcută copia utilizată însuși autorul avea îndoieli; *Dialog între Tudor și Ilarion, relativ la boierii pe care Tudor voia să-i taie*, /pp. 123—126/, alcătuit pe baza mărturiilor tirzii ale lui N. Popescu de la Mușeștești, fost fecior de casă și gramatic al episcopului, și ale lui Ioniță Popescu de la Bădulești, care fusese în serviciul episcopului de la 1832 pînă la moartea acestuia, precum și *Plîngerea și tînguirea Valahiei asupra nemulțumirii străinilor ce au derăpănat-o*, /pp. 142—149/, versificație contemporană evenimentelor făcută de Barbu Paris Momuleanu privind anul 1821. Pentru a nu respecta, s-ar părea, genul, se publică /pp. 21—24/ și un articol propriu, bine documentat altfel, al editorului intitulat *Starea de cultură a romînilor în preziua revoluțiunii de la 1821*.

Publicînd *Acte justificative...*, C. D. Aricescu a organizat culegerea rînduînd materialele în ordinea cronologică a evenimentelor la care se referă, însoțindu-le cu note de subsol, unde arată proveniența lor. Unele materiale publicate mai înainte au fost controlate cu originalele, ce se găseau în arhivă, de pildă *Jalba boierilor către Poartă cînd s-a ivit Tudor la Gorj*, (pp. 54—56). I s-a imputat²⁸⁴, că a publicat „...cu deosebiri importante...” față de autografele ce nu le avea la dispoziție, el utilizînd *Chronica revoluțiunii de la 1821* a lui Dîrzeanu din *Trompeta Carpaților*, atît textul proclamației de la Padeș cît și pe cel al arzmagzarului trimis sultanului. În realitate, singura modificare importantă a textului lui Dîrzeanu stă în înlocuirea cuvintelor „...norodul omenesc...” din invocarea proclamației de la Padeș, cu cuvintele „...poporul romînesc...”, modificare ce ținea să dea documentului o notă națională pe care n-o avusese, atenuată însă imediat pînă la nimicire de salutul din prima frază, adresat „...fraților locuitori ai Țării Romînești, ver din ce neam veți fi”, respectat

²⁸³ Paris, 1857.

²⁸⁴ Emil Virtosu, Tudor Vladimirescu, *Pagini de revoltă*, pp. 34 și 37, București, 1936.

de editor²⁸⁵. Această eroare nescuzabilă apare totuși minimă dacă o punem alături cu plăsmuirile de documente ce se impută pe drept unui ilustru contemporan al primului istoric român al răscoalei de la 1821.

Deși de valoare inegală, materialele documentare din *Acte justificative* constituie prima culegere de izvoare din limba română privitoare la răscoala din 1821. Ea a fost utilizată mult de toți istoricii care s-au ocupat de aceasta și, la timpul ei, alături de *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, a dat o impulsie puternică pentru strângerea unor noi materiale documentare, pe baza cărora să se poată dezvolta știința istorică românească.

Tot o culegere de izvoare trebuie considerat și volumul publicat de C. D. Aricesou către sfârșitul vieții sale sub titlul *Satire politice, care au circulat în public, manuscrise și anonime între anii 1840 și 1866*²⁸⁶. Cum se arată chiar pe copertă „satirele politice” fuseseră culese de însuși editorul, nu erau deci opera sa. Ele, se arată în prefață, „...au circulat anonime și manuscrise / afară de cîteva, tiparite sau litografiate în timpii cînd cugetarea era pusă sub controlul *cenzurei* sau al *avertismentelor*.”

În lipsa de libertate a presei, lamurește editorul, conștiința publică se vedea silită a-și manifesta opiniunea în mod clandestin, contra actelor arbitrare, scandaloase sau perfide ale oamenilor politici; critica, atunci, sub formă de satiră, se răspîdea repede în public prin manuscrise²⁸⁷.

„Satirele” n-au nici o valoare poetică, fiind simple articole polemice, uneori chiar manifeste versificate. Ele înfațesează mai totdeauna nemulțumirea maselor orășenești și țărănești contra boierimii privilegiate și contra abuzurilor administrației de stat pusă în serviciul acesteia, în timpul cînd mișcarea antifeudală era în creștere și se pregătea trecerea la capitalism și constituirea statului național român. Astfel, în *Nu-i dreptate* din 1853 se arată plîngera unui moșnean căruia boierul i-a luat moșioara pe nedrept, în *Circulara* din 1854 este atacat clerul superior, părtaș cu boierimea la exploatarea maselor muncitoare, cu versuri ca acestea :

Arhlerai, călugări, făcători de rele,
Arhimandriți, egumeni, cinstiți protopopi,
Sachelari, castriși, referendari, popi

Vouă, lupi, șopirle, gușteri și balauri,
Ipocriți călugări, tăurei și tauri...

Boierii sînt atacați în numeroase „satire”. Una din acestea, *Ciocoi*, din 1855, pune în contrast viața celor bogați cu mizeria celor săraci :

Prin pieți, prin strade, prin mahalale,
Contrastul este de speriat :
Avutul vesel în ale sale ;
Săracul strigă : azi n-am mîncat.

²⁸⁵ Acte justificative, p. 27

²⁸⁶ Editura tipografiei moderne Grigore Luis, București, 1884, 115 pagini.

²⁸⁷ O.c. p. 3.

Boierii trec pe străzi nepăsători de mizeria poporului, bătându-și chiar joc de ea, versificatorul revoluționar îi fulgeră însă cu amenințările sale :

O! voi reptile înveninate
 Ce sugeți sînge de om sărac,
 Ce n-aveți milă d-al vostru frate,
 Și numai coarne n-aveți de drac!
 Băgați de seamă l-a voastre fapte
 Și cu poporul nu vă jucați;
 La timpul-acela d-acum ani șapte²⁸⁸
 Gîndiți adesea și vă-ndreptați.

Sînt însă printre „satire“ și unele piese, care oglindesc ura boierimii contra mișcării revoluționare, cum este de pildă *Satira revoluțiunii romîne de la 1848*, istorisire reacționară a evenimentelor principale din vara anului 1848 la București, unde găsim versuri ca acestea :

Mulți băeți și băețași,
 Și golani și marțafoi,
 Derbedei, feciori de lele,
 La căciuli cu panglicele,
 Și cu steaguri tricolore
 Scoală lumea în picioare
 Ca să meargă la palat
 Unde steag s-a ridicat...

Culegerea de „...satire politice“ este folositoare cercetătorului atît pentru cunoașterea unei forme speciale a luptei politice revoluționare din epoca de trecere de la feudalism la capitalism, cît și prin prezentarea unor personaje ale timpului, de pildă mitropolitul Nifon sau domnitorul Barbu Știrbei.

În două rînduri director al Arhivelor Statului, C. D. Aricescu s-a dovedit un harnic inițiator și în domeniul arhivisticii. Utilizînd, de sigur, aparatul de colaboratori ce avea, a publicat în 1874 primul volum din *Indice de hrisoave și cărți domnești, aflate în Arhiva Statului și nepublicate încă*²⁸⁹, iar peste doi ani, în 1876, al doilea volum cu același titlu²⁹⁰. Intenția sa era să înlesnească cercetătorilor găsirea materialelor de care aveau nevoie în arhiva ce conducea, dispensîndu-i de a citi în întregime un mare număr de piese și dîndu-le posibilitatea să le consulte numai pe acelea care îi interesau direct²⁹¹. *Indicele* e selectiv, adică are în vedere numai anumite materiale din fondurile cercetate. În privința aceasta, auto-

²⁸⁸ Anul 1848!

²⁸⁹ Revista istorică a Arhivelor Romîniei, Imprimeria Statului, 1874 (București), VII+116+XIV pagini.

²⁹⁰ Ibidem, 1876, II+120+41 pagini.

²⁹¹ Ibidem, I, p. 1.

rul spune : „...am publicat numai hrisoave, și cărți sau ordine domnești, adăugînd și cîteva acte, ca cele de la no 241, ce rechemă instituții ca aceea a judeților, și ca cele de la no 1078 și 1267, ce rechemă administrațiunea invaziilor străine”²⁹². În realitate, varietatea materialelor indexate e mult mai mare, căci în afară de hrisoave, cărți domnești și „...alte acte..“²⁹³ sînt rezumate și anaforale, cărți patriarhale, firmane, adrese, note consulare, dosare, manifeste și proclamații.

Primul volum de *Indice* se întemeiază pe selectarea pieselor socotite mai importante de autor din fondul mitropoliei din București, din cel al episcopiei de Argeș și din acela al episcopiei Rîmnîcului-Vilcea, ordonarea rezumatelor fiind făcută pe pachete nu cronologic, ceea ce constituie o greutate pentru cercetare. Dînd și de data aceasta dovadă de inconsecvență metodologică, autorul reproduce în corpul *Indicelui* în întregime unele documente, pe care le consideră deosebit de importante, de pildă cartea lui Ștefan Mihai Racoviță Voevod din 2 martie 1765 către locuitorii mîrginași de la Dunăre, privind împresurările făcute de turcii din Ciurgiu asupra pămînturilor lor.

Volumul al doilea de *Indice* dă rezumate ale unor documente aparținînd fondului episcopiei Buzău, celui al mitropoliei Moldovei, celui al episcopiei Roman și celui al episcopiei Huși, precum și fondurilor mînăstirilor Bistrița și Cozia, terminîndu-se cu un tabel cronologic al domnilor Țării Romînești, care începe cu Mircea cel Bătrîn /1387/ și se termină cu Grigore Ghica /1824/, și cu unul al domnilor Moldovei de la 1437 la 1827, ambele alcătuite pe baza datelor din documente. Se reproduce în extenso cartea din 1548 a județului orașului Tirgoviște „...ca o probă despre autonomia comunelor din Romînia, care autonomie pentru unele comune a existat și după domnia fanarioților...”²⁹³, precum și documentele cu numerele 2226, 2227, 2228, 2230 și 2231 „...relative la Mihai Viteazul și mama lui și la suferințele membrilor acestei ilustre familii, atît de scumpă romînilor, după uciderea eroului Mihai în cîmpul Turdei”²⁹⁴.

O greutate importantă a întîmpinat autorul în transformarea datelor cronologice de la facerea lumii în date ale erei noastre, din care cauză și-a atras critica lui Gr. Tocilescu în *Romînul* din 12 octombrie 1875 și din 28-29 aprilie 1876, la care a răspuns în aceeași gazetă la 21, 22 și 23 octombrie 1875 și la 5-6 mai 1876. „Nepotrivirea datelor din cronologia domnilor cu datele din unele documente, spune C. D. Aricescu în introducerea volumului II, poate să provie din neglijența grămăficilor, în ce privește anul de la Adam pînă la Hristos, care pentru septembrie, octombrie și decembrie, cînd se începea anul pe atunci, trebuia a scădea cu 5509, iar pentru celelalte luni, cu 5508”²⁹⁵. Deși în citirea datelor din documente a fost ajutat de „...inteligențele d. P. Georgescu, translatorul de limba

²⁹² Revista istorică a Arhivelor Romîniiei, Imprimeria Statului, 1874 (București), VII+116+XIV pagini, p. II.

²⁹³ Ibidem, II, p. II, Introducere.

²⁹⁴ Ibidem, p. II.

²⁹⁵ Ibidem, p. I.

elenă de la Arhiva Statului²⁹⁶... totuși operația nu i-a reușit totdeauna, ea fiind deosebit de grea, uneori și pentru paleograful din zilele noastre, așa încât vina greșelilor de datare nu e de cele mai multe ori a vechilor grămăticilor, cum credea C. D. Aricescu, ci a sa însuși.

Pentru stadiul în care se afla arhivistica românească în ajunul războiului de independență, cele două volume de *Indice* constituiau un început destul de promițător, necontinuat decât peste șapte decenii. Cum a observat un arhivist din zilele noastre, într-un scurt articol ocazional, autorul lor aducea „... un spirit nou în problema conservării și difuzării textelor cuprinse în arhivele noastre istorice”²⁹⁷.

Deși de importanță secundară, prezintă interes pentru felul în care s-a dezvoltat istoriografia românească în a doua jumătate a sec. XIX, ca și prin informațiile ce dau, și unele lucrări cu subiecte de istorie ale lui C. D. Aricescu, alcătuite mai mult în scopuri polemice. Dacă lăsăm deoparte broșura *România sub prințul Bibescu 1842—1848*²⁹⁸ și „studiul istoric”²⁹⁹ privind administrația lui Barbu Știrbei, incomplet publicat în numerele 4—34 din 1869 ale gazetei *Adunarea Națională*, lucrările demne de ținut în seamă din această categorie sînt *Capii revoluțiunii romine de la 1848 judecați de propriile lor acte*³⁰⁰ și *Politica D-lui Ioan Ghica, ex-bey de Samos*³⁰¹.

După cum se arată în prefață, broșura *Capii revoluțiunii romine de la 1848* era, „...trasă din *Memoriile mele*” și „...destinată a vedea lumina încă de la începutul anului 1864...”³⁰², diferite împrejurări amîinînd publicarea ei pînă în 1866. Mai departe se arată clar că scopul ei principal era să demaște „... pe *comedianii politici*, cum numește Bălcescu pe unii din capii revoluțiunii noastre de la 1848, pe aceia adică cari, falsificînd simțul public, au rătăcit opiniunea publică pentru satisfacerea unei ambițiuni culpabile și-au paralizat adesea realizarea principiilor sacre ale democrației”³⁰³.

Întreaga broșură, care prezintă aspectul unei culegeri de izvoare, este axată pe vederile lui N. Bălcescu³⁰⁴ asupra oamenilor de la 1848, exprimate în scrisoarea sa din 4 martie 1850 din Paris către Al. C. Golescu, și e alcătuită, cu excepția prefeței, introducerii și înștiințării de la sfîrșit, în mare parte din fragmente mai mari sau mai mici din lucrările diversilor capi ai revoluției de la 1848, — N. Bălcescu, Ion Eliade, Christian Tell, C. A. Rosetti, Ion și Dimitrie Brătianu, etc. — rînduite în așa fel pentru a se confrunța părerile acestora asupra lor înșiși și a evenimentelor din

²⁹⁶ Revista istorică a Arhivelor României, Imprimeria Statului, 1874 (București), VII+116+XIV pagini, p. I.

²⁹⁷ A. Sacerdoțeanu, *Revista Arhivelor*, p. 302. București, 1943.

²⁹⁸ Tipografia C. A. Rosetti, București, 1862, 48 pagini.

²⁹⁹ A se vedea introducerea la *Satire politice...* p. 7.

³⁰⁰ Tipografia Ștefan Rassidescu, București, 1866, 94 pagini

³⁰¹ Tipografia Ioan Weiss, București, 1870, 162 pagini.

³⁰² O.c. p. 3.

³⁰³ O. c., p. 4.

³⁰⁴ O.c. pp. 43, 55, 77.

timpul revoluției. Problemele principale care se pun astfel în discuție sînt „Nervul revoluțiilor“... adică fondurile bănești utilizate de către Comitetul revoluționar, alcătuirea acestuia, zilele de 9 și 11 iunie 1848, acțiunile duse contra lui Tell, alcătuirea guvernului revoluționar provizoriu, zilele de 14 - 19 iunie și complotul contrarevoluționar din 19 iunie 1848. Pasagiile interpretative ale autorului broșurii sînt puțin numeroase și pătinoare determinate de dușmănia sa relativ recentă contra grupării radicale condusă de C. A. Rosetti. Eliade e însă caracterizat corect: „... caracter slab, spirit fricos, suflet mic și vanitos, care într-adevăr avea nevoie d-un consilier ca N. Bălcescu“³⁰⁵.

Capii revoluțiunii romine de la 1848..., în afară de scopul ei polemic, constituia un început de prezentare a revoluției de la 1848 pe baza mărturiei protagoniștilor ei

A doua lucrare de acest gen, *Politica D-lui Ioan Ghica, ex-bey de Samos*, apărută în 1870, cînd Ion Ghica se apropia din nou de gruparea radicală, care tocmai punea la cale alungarea lui Carol I din țară, avea menirea să-l prezinte pe fostul revoluționar de la 1848 ca un vașnic conspirator, ce ținea să ajungă la domnie. Activitatea politică a lui Ion Ghica e urmărită încă din vremea revoluției prin prezentarea cronologică a unor extrase din diferite lucrări și acte, care scoteau în evidență ambiția lui, ilegalitățile din timpul guvernării sale din 1860, manevrele pentru alcătuirea coaliției monstruoase și pentru răsturnarea lui Cuza, cointeressarea sa la menținerea concesiunilor acordate de Cuza Băncii Romîniei și capitaliștilor ce voiau să construiască calca ferată București - Giurgiu, manevrele sale pentru a obține domnia în 1866, ingerințele guvernului condus de el pentru a face să se aleagă în aprilie 1866 candidații coaliției în Constituantă și cele făcute cu prilejul alegerilor pentru parlament în toamna anului 1866. Broșura se termină cu acuzarea că Ion Ghica ar fi intrat în complotul mazzinist, care urmărea răsturnarea lui Carol I.

Contribuția autorului este în această lucrare mai mare decît în cea precedentă intrucît el cunoștea mai bine evenimentele la care se referă, decît pe cele din timpul revoluției de la 1848. Atitudinea lui e în general subiectivă, dar explicația ce dă cauzelor căderii lui Cuza /pp. 41—42 și 51/, formării opoziției legale din Adunarea deputaților în anii 1864—1865 /pp. 56—57 și 78/ și atitudinii lui Ion Ghica față de concesiunile făcute de Cuza unor capitaliști străini sînt mult aproape de adevăr și demne de reținut. Pentru materialele documentare ce conține și mai ales pentru considerațiunile personale ale autorului, broșura trebuie utilizată de cercetătorii epocii la care se referă.

Ieșit din rîndurile burgheziei, în momentul cînd aceasta dădea lupta pentru înlăturarea privilegiilor feudale și constituirea formațiunii econo-

³⁰⁵ O.c. p. 40.

mico-sociale capitaliste, C. D. Aricescu și-a format o concepție înaintată despre lume și despre societatea omenească. Fără să fi părăsit în ansamblu concepțiile idealiste, el și-a însușit câteva elemente de gândire materialistă, care constituie baza părții pozitive a activității sale de istoric și luptător politic înaintat. În neputința de a publica articolele sale revoluționare, în anii 1854—1856 ține predici în biserici sau cuvântări la înmormântări, al căror miez era însă alcătuit din idei potrivnice boierimii asupritoare. Deși n-a luat atitudine formală contra religiei, el a atacat monahismul, considerându-l potrivit legilor naturii, și clerul superior pentru lăcomia, asuprirea ce făcea și desfrul în care trăia. În lucrările sale, a căutat totdeauna să se asigure de veracitatea faptelor istorice prin dovezi materiale indiscutabile, punând cel mai mare preț pe actele și inscripțiile contemporanilor. Dacă a comis erori și a făcut afirmații fanteziste uneori, aceasta o făcea întemeindu-se, în lipsa materialelor documentare, pe afirmațiile unor istorici a căror autoritate n-o contesta nimeni în vremea sa. El considera ca și N. Bălcescu că progresul societății omenești este neîntrerupt și, ceea ce nu afirmase marele său înaintaș, că ultima concluzie a lui este socialismul. Acesta, credea C. D. Aricescu, va fi triumfător în secolul următor /sec. XX/, ducând omenirea la o viață fericită, întemeiată pe libertatea deplină a națiunilor, care vor trăi frățeste între ele, și a indivizilor. Fără să aibă o concepție clară cum se va ajunge la societatea socialistă, el dădea totuși o explicație materialistă. Trecerea de la organizarea socială din timpul său la aceea a secolului următor, socialistă, se va face prin dezvoltarea culturii, dar nu uita să afirme că dacă sec. XIX își întemeia civilizația pe puterea aburului, secolul următor va folosi forța mult mai mare și mai revoluționară a electricității, care-i va da posibilitatea organizării unei civilizații înaintate. O altă idee materialistă, ce apare des în lucrările sale și al cărei izvor este opera lui N. Bălcescu, e aceea că numai interesul material îi poate împinge pe oameni — în speță pe țărani — să participe la lupta pentru independența națională și pentru înlăturarea privilegiilor boierești. Din această cauză a luat partea țărănimii exploatare contra boierilor asupritori, pe care i-a arătat ca lipsiți de patriotism, și a condamnat pe Mihai Viteazul pentru că îngenunchiase pe țărani. Mergînd pe calea indicată de N. Bălcescu, a recunoscut existența luptei de clasă și a apreciat însemnătatea ei în dezvoltarea societății omenești, considerînd revoluția ca mijlocul principal al transformărilor sociale.

Concepția sa despre revoluție, cu toate elementele de socialism utopic ce-l stăpînesc, a rămas însă strîns legată de aspirațiile burgheziei radicale și ale maselor țărănești, într-o vreme cînd în România proletariatul industrial era puțin dezvoltat din punct de vedere numeric și problema principală de rezolvat era aceea a înlăturării și desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice. Ea s-a alimentat din lucrările democraților revoluționari romîni ai timpului, în primul rînd din acelea ale lui N. Bălcescu, din cele ale lui Jean-Paul Marat, în special din *Les chaînes de l'esclavage*, pe care începuse s-o traducă în anul 1849, în ajunul arestării sale, și din lucrările democraților revoluționari francezi contemporani Henry-Alphonse Esquiros,

ale cărui *Histoire des montagnards* și *Histoire des martyrs de la liberté* le-a studiat și le-a utilizat mult, și Paul de Flotte, mort eroic ca luptător revoluționar în sudul Italiei în 1860 sub steagul lui Garibaldi.

Patriot și luptător pentru libertatea și unitatea națională a poporului român, C. D. Aricescu, cu toate accentele de naționalism burghez, ce pot fi găsite în unele din lucrările sale, a fost un partizan convins al conviețuirii pașnice a popoarelor. În *Istoria revoluțiunii romine dela 1821* dorește să se ajungă la o colaborare durabilă între romini și unguri³⁰⁶, ca și între romini și greci, pentru a se putea forma, împreună cu sîrbii și bulgarii, confederațiunea dunăreană, pentru care într-o formă apropiată lucrase și N. Bălcescu, — căci, scrie C. D. Aricescu „... Dacă maxima tiranilor este *desbină spre a domni*, maxima popoarelor trebuie să fie uni-rea face puterea“³⁰⁷.

Ca istoric, C. D. Aricescu a fost un continuator al lui N. Bălcescu, pentru el „...un Michelet al rominilor“³⁰⁸. Urmindu-i recomandările, a culezat, într-o vreme cînd nimeni dintre romini n-o făcuse încă, să expună pe larg istoria unui oraș, Cimpulungul, și să insiste în mod deosebit asupra originii, dezvoltării și decăderii instituțiilor acestuia, județia și pîrgăritoa, arătîndu-le că provin din străvechile instituții ale obștei teritoriale anterioare întemeierii Țării Rominești. Spiritul revoluționar anti-feudal al lucrărilor lui N. Bălcescu străbate de la început pînă la sfîrșit întreaga operă istoriografică a lui C. D. Aricescu. Raporturile de clasă sînt prezentate la fel, ca și cauzele și consecințele subjugării țaranilor de către boieri, rolul fanarioților în destrămarea clasei boierești, importanța răscoalei de la 1821 și a celei de la 1848. Luptător revoluționar ca și marele său înaintaș, el a pus ca și acesta întreaga sa activitate științifică în serviciul cauzei progresului social și național. A publicat *Istoria Cimpulungului* pentru a lăuda vechile instituții „liberale“ ale orașului și pentru a lovi, aproape în fiecare pagină, în apăsarea boierească, deși foarfecele cenzurii lui Barbu Știrbei se străduiseră din răspuțeri să elimine aprigile sale atacuri contra regimului boieresc trădător de patrie. Scriind *Istoria revoluțiunii romine de la 1821*, a demonstrat pe larg, pe baza indicațiilor lui N. Bălcescu, că răscoala condusă de Tudor Vladimirescu a fost punctul de plecare al luptei pentru eliberarea socială și națională a poporului român. După însăși spusele lui „...sămînța însă aruncată de Tudor pentru emanciparea claselor desmoștenite răsări mai tîrziu și-și dete fructele sale binefăcătoare“³⁰⁹.

Dacă din unele puncte de vedere, în *Istoria Cimpulungului* a întrebunțat o metodă de lucru defectoasă, ceea ce se explică prin nepregătirea sa ca istoric din adolescență și din primii ani ai tinereții, în activitatea sa istoriografică ulterioară s-a ridicat însă la nivelul metodologic al științei istorice romine a epocii. Astfel în *Istoria revoluțiunii romine de la*

³⁰⁶ O. c., p. 376.

³⁰⁷ Ibidem. p. 377.

³⁰⁸ Ist. Clg. I, p. 49.

³⁰⁹ O.c. p. XVIII.

1821, cea mai importantă lucrare a sa în domeniul istoriei, el depune mari eforturi ca să sprijine prin lucrări, culegeri de documente sau materiale documentare de arhivă, afirmațiile ce face. În majoritatea cazurilor, nu se mulțumește cu o singură sursă, ci are nevoie de două, de trei și chiar cinci-șase surse diferite pentru o singură afirmație ce face. În introducerea acestei lucrări, face o largă critică a literaturii istoriografice ce utilizează și ține să accentueze că utilizarea mărturiei contemporanilor rămași în viață ai evenimentelor de la 1821 trebuie făcută cu multă prudență. Chiar lucrarea sa memorialistică, *Memoriile mele*, pe care n-a putut s-o termine nici s-o pregătească pentru tipar, cum voia, a simțit necesitatea s-o sprijine, pentru afirmațiile ce făcea în ea, pe un volum de acte justificative, alcătuit din izvoare, din nefericire și el neterminat. Continuând pe N. Bălcescu a utilizat într-o largă măsură materialele documentare inedite, multe din ele din Arhivele Statului, tipărind colecții importante de izvoare, unul din meritele sale demne de ținut în seamă.

Preocupându-se în tinerețe mai ales de literatură și consacrand apoi o parte importantă a vieții sale activității politice și ziaristice, C. D. Aricescu n-a putut ajunge la înțelegerea adâncă a fenomenelor istorice și la siguranța de expunere atinse de N. Bălcescu și nici n-a reușit să-și însușească o metodă mai avansată pentru publicarea sistematică a izvoarelor. În partea introductivă a primei sale lucrări istoriografice, *Istoria Cîmpulungului*, fantezia este pusă la contribuție într-un mod nepermis, documentele din *Corespondința secretă...* nu sînt publicate sistematic, iar invocarea proclamației de la Padeș, din culegerea *Acte justificative la Istoria revoluțiunii romîne de la 1821* este falsificată. Acestea sînt defecte serioase, justificate totuși de nivelul la care se afla în vremea sa istoriografia romînă. Un istoric mai tînăr și înarmat cu numeroase cunoștințe, B. P. Hașdeu, nu s-a lăsat mai puțin împins de fantezia sa în expunerea și interpretarea faptelor istorice din *Istoria critică a romînilor din ambele Dacii în sec. XIV*, apărută totuși cu douăzeci de ani mai tîrziu decît *Istoria Cîmpulungului*. Eroarea lui C. D. Aricescu în publicarea proclamației de la Padeș apare ca neînsemnată, față cu născocirea pe de-a-ntregul a diplomei lui Ivanco Rostislavici, principe de Birlad la 1134, și a diplomei ce-ar fi dat Iurg Koriatovici inexistentului Iacșa Litavor pentru stăpînirea satului Zăbrăuți!

Fără să aibă adîncimea de cugetare a lui N. Bălcescu sau erudiția lui B. P. Hașdeu, exceptînd prima jumătate a primului volum din *Istoria Cîmpulungului*, C. D. Aricescu a publicat totuși lucrări de istorie, culegeri de izvoare sau izvoare izolate și lucrări arhivistice, care au contribuit la dezvoltarea istoriografiei romînești din a doua jumătate a sec. XIX și sînt utilizate în bună parte și astăzi. Luptător revoluționar pentru înlăturarea feudalismului, el a făcut un puternic început al cercetărilor privitoare la istoria poporului romîn în sec. XIX și al lucrărilor arhivistice, în ambele domenii fiind un deschizător de drumuri.

Insuficient prețuit de contemporanii săi și de istoricii generației următoare, primul istoric romîn al răscoalei de la 1821 a fost dat apoi aproape uitării, deși lucrările sale au continuat a fi utilizate. Bogata sa

activitate de istoric, memorialist, editor de izvoare și arhivist îi dă totuși dreptul să ocupe un loc important în istoriografia românească din al treilea sfert al sec. XIX, așa de săracă în creații. Continuator la un nivel scăzut al lui N. Bălcescu, a cărui concepție despre istorie a aplicat-o, C. D. Aricescu poate fi apreciat de știința istorică românească de astăzi cu atât mai mult cu cât el a fost un devotat luptător pentru progresul social și național al poporului român.
